

Audyt krajobrazowy województwa małopolskiego

Projekt części opisowej

Zmodyfikowany w stosunku do swojej pierwszej wersji opis wyjaśnia czym jest audyt krajobrazowy, jaki jest cel jego sporządzenia i rola w systemie planistycznym.

Jest to również odpowiedź na wiele zgłaszanych podczas konsultacji społecznych i spotkań indywidualnych zastrzeżeń i wątpliwości. Dlatego w tej części znalazło się omówienie sposobu interpretacji rekomendacji i zasad ich wdrażania w praktyce.

Część opisowa będzie integralnym elementem audytu krajobrazowego województwa małopolskiego. Kompletny projekt audytu zostanie udostępniony po ukończeniu prac.

Wykaz użytych skrótów:

APP	akt planowania przestrzennego
BDOT10k	Baza Danych Obiektów Topograficznych
GUS	Główny Urząd Statystyczny
LFA	obszary zabudowane wyróżniające się lokalną formą architektoniczną (Rozp. Zał. nr 8)
mpzp	miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego
NID	Narodowy Instytut Dziedzictwa
OChK	obszar chronionego krajobrazu
OSM	Open Street Map
PK	park krajobrazowy
PN	park narodowy
POG	plan ogólny gminy
PZPWM	Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego
RDOŚ	Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska
Rozporządzenie; Rozp.	Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 r. w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych
SUiKZP	Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy
uchwała krajobrazowa	uchwała rady gminy w sprawie, o której mowa w art. 37a ust. 1 uopizp
UMWM	Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego
uop	Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
uopizp	Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z późn. zm.
uoz	Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody
ustawa krajobrazowa	Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu
WKZ	Wojewódzki Konserwator Zabytków
ZPI	zintegrowany plan inwestycyjny

Spis treści

Wykaz użytych skrótów:	2
A.1 WPROWADZENIE	6
A.1.1 Zawartość dokumentu i wykorzystane materiały	6
A.1.2 Podstawa prawna opracowania audytu krajobrazowego	7
A.1.3 Po co sporządzamy audyt krajobrazowy	8
A.1.4 Audyt krajobrazowy w systemie planowania przestrzennego	9
A.2 CZĘŚĆ OGÓLNA	12
A.2.1 Metodyka opracowania	12
A.2.2 Identyfikacja krajobrazów Małopolski [A]	12
System przyrodniczy	19
System osadniczy	22
Miejsca unikatowe	24
A.2.3 Charakterystyka i ocena krajobrazów [B]	25
Prawna ochrona przyrody	26
Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego	27
A.2.4 Krajobrazy priorytetowe [C]	28
A.2.5 Identyfikacja i ocena zagrożeń krajobrazów [D]	30
A.2.6 Rekomendacje i wnioski [E]	32
PODSUMOWANIE	43

Audyt krajobrazowy województwa sporządza się

...mając na względzie:

zapewnienie właściwej ochrony krajobrazów

i możliwości ich kształtowania

**oraz konieczność zachowania krajobrazów będących źródłem tożsamości
narodu polskiego**

...a także mając na uwadze, by krajobraz był oceniany w szczególności z punktu
widzenia:

przyrodniczego i kulturowego znaczenia danego krajobrazu,

częstości występowania na obszarze kraju

oraz stanu zachowania

Cyt.: Art. 38a Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. z późn. zm. o planowaniu i zagospodarowaniu
przestrzennym

A.1 WPROWADZENIE

A.1.1 Zawartość dokumentu i wykorzystane materiały

Audyt krajobrazowy składać się będzie z:

- **części opisowej**, w której wyjaśnione zostały podstawy prawne dokumentu, to czym jest audyt krajobrazowy, jaką pełni rolę w zarządzaniu rozwojem regionu na poziomie samorządu województwa i jakie są skutki prawne audytu; która zawiera syntetyczny opis prac wg metodyki, określonej w Rozporządzeniu, sposób dochodzenia do wyników oraz zestawienia najważniejszych wniosków i uzyskanych wyników, a także informacje o strukturze i zawartości projektu,
- **części tabelarycznej i graficznej** zawierającej: karty krajobrazów, zestawienia tabelaryczne oraz dane przestrzenne wymagane przepisami uopizp (tylko w formie elektronicznej dostępnej za pomocą linku)

W pracach nad audytem zostały wykorzystane:

- materiały kartograficzne z zasobów Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego;
- zbiory danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego, Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Bazy Danych Obiektów Topograficznych 10k;
- sporządzone dla potrzeb audytu eksperckie opracowania dla części przyrodniczej, kulturowej i form architektonicznych;
- zasób fotograficzny i filmowy, na który składa się ponad 35 tys. zdjęć i 150 filmów, wykonanych przez zespół autorski w trakcie prac terenowych.

Pracom nad audytem krajobrazowym towarzyszyło przygotowanie dwóch publikacji, które przybliżają problematykę sporządzanego dokumentu i wyjaśniają rolę jaką będzie spełniać. Są one też okazją do zwrócenia uwagi na zagadnienia jakości przestrzeni i kształtowania krajobrazu, nie w teorii, ale w praktyce.

[Zasoby krajobrazowe Małopolski](#) (Kraków, 2021)

[Kształtowanie krajobrazu Małopolski – założenia, priorytety, opcje](#) (Kraków, 2022)

A.1.2 Podstawa prawna opracowania audytu krajobrazowego

Genezą ustawy krajobrazowej jest ratyfikowanie przez Polskę w 2004 roku Europejskiej Konwencji Krajobrazowej¹. Podstawą tej międzynarodowej umowy jest przekonanie, że otaczające nas krajobrazy są „podstawowym komponentem europejskiego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego”, które należy kształtować tak, aby ich uroda, harmonia i ład mogły być udziałem następnych pokoleń, aby gospodarowanie nimi nie degradowało środowiska. To również przekonanie, że krajobrazy, w których żyjemy przyczyniają się do budowania tożsamości i dobrobytu lokalnych społeczności. Postanowienia Konwencji dotyczą całego terytorium państw – stron umowy, wszystkich bez wyjątku krajobrazów: wiejskich i miejskich, tych uznanych za piękne i wartościowe, ale również tych pospolitych lub zdegradowanych.

Polska jako sygnatariusz Konwencji przyjęła na siebie zobowiązanie prowadzenia świadomej polityki krajobrazowej, polegającej na:

- podnoszeniu świadomości społeczeństwa i edukacji w zakresie znaczenia wartości krajobrazów i ich roli w rozwoju;
- zidentyfikowaniu i charakterystyce swoich własnych krajobrazów, analizie sił i presji jakim są poddane i na tym tle dokonaniu oceny ich wartości;
- określeniu – w konsultacjach ze społeczeństwem - celów polityki krajobrazowej;
- wprowadzeniu w życie postanowień polityki krajobrazowej za pomocą odpowiednich instrumentów;
- międzynarodowej współpracy i wymianie doświadczeń w dziedzinie kształtowania krajobrazów.

Dziesięć lat po ratyfikowaniu Konwencji, w ramach realizacji podjętych zobowiązań i po wielu debatach, w polskim systemie prawnym pojawiła „Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu”, czyli tzw. „ustawa krajobrazowa”. W świetle jej postanowień formalną podstawę prawną sporządzenia audytu krajobrazowego tworzą dwa akty:

- **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu**², w której dodany art. 38a i 38b określa zakres i procedurę sporządzenia audytu krajobrazowego (zwana dalej Ustawą);
- **Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 r. w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych**³, (zwane dalej Rozporządzeniem), które jest aktem wykonawczym do ustawy, określającym szczegółowo zakres i sposób sporządzenia audytu krajobrazowego.

Sporządzenie audytu krajobrazowego jest obowiązkiem zarządu województwa, a jego przyjęcie następuje w formie uchwały sejmiku województwa.

¹ Europejska Konwencja Krajobrazowa sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r.; ratyfikowana przez Polskę dnia 24 czerwca 2004 r.; Dz. U. 2004 r. Nr 14 poz. 98

² Dz. U. z 2023 r. poz. 977

³ Dz.U. z 2019 r., poz. 394; zm.: z dnia 27 października 2022 r.; Dz.U. 2022 poz. 2308

A.1.3 Po co sporządzamy audyt krajobrazowy

Podstawowym celem wymienionych wcześniej zmian w ustawodawstwie było stworzenie podstaw prawnych umożliwiających skuteczniejsze niż dotąd przeciwdziałanie niekorzystnym zmianom krajobrazów oraz zwiększenie faktycznych możliwości ochrony i kształtowania walorów w tych krajobrazach, które uznane zostały za wyjątkowo wartościowe (priorytetowe).

Dbłość o krajobraz jest ważnym elementem kształtowania ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju, będącym podstawą polityki przestrzennej realizowanej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej.

Do czasu uchwalenia ustawy krajobrazowej regulacje dotyczące kształtowania krajobrazu były w polskim prawodawstwie rozdzielone pomiędzy przepisy o ochronie przyrody i o opiece nad zabytkami, a zatem ograniczone do obszarów objętych prawnymi formami tej ochrony. Niezależnie od tego na gminach spoczywał obowiązek uwzględniania walorów krajobrazowych w planowaniu miejscowym na mocy przepisów wszystkich kolejnych ustaw regulujących planowanie przestrzenne (począwszy od 1984 roku). Stosowanie tych przepisów było w różny sposób interpretowane na poziomie planowania miejscowego. Lokalne samorządy, mające decydujący wpływ na rodzaj i jakość zmian krajobrazowych, w wielu przypadkach i z różnych powodów ograniczały do formalnego minimum lub wręcz pomijały tę problematykę w swojej polityce przestrzennej. Priorytety lokalnego planowania przestrzennego ostatnich dekad miały inne cele.

Sporządzenie audytu krajobrazowego umożliwia skonkretyzowanie na poziomie regionalnym ogólnych zapisów ustawowych.

Jest to istotny zwrot w dotychczasowej polityce ochrony przyrodniczego i kulturowego dziedzictwa Polski. Po pierwsze: potwierdza rangę i znaczenie krajobrazu dla rozwoju i dla tożsamości narodu, regionów i lokalnych społeczności. Po drugie: integruje ochronę i planowanie krajobrazu z prawną ochroną przyrody, ochroną dóbr kultury i planowaniem przestrzennym. Po trzecie: powierza samorządowi województwa współodpowiedzialność za kształtowanie krajobrazu regionu.

Ochrona i kształtowanie krajobrazów priorytetowych staje się zatem częścią zarządzania rozwojem województwa realizowanym przez samorząd regionalny wspólnie z samorządami lokalnymi.

Już w przyjętej w 2020 roku Strategii „Małopolska 2030” audyt krajobrazowy jest traktowany jako program sektorowy w Obszarze „Rozwój zrównoważony terytorialnie”. W myśl tego dokumentu utrzymanie i podniesienie atrakcyjności krajobrazu Małopolski jest elementem polityki rozwoju województwa i koncentruje się na następujących głównych kierunkach działań:

- 3.2.1. Sporządzenie audytu krajobrazowego, monitorowanie zmian w zagospodarowaniu przestrzeni oraz wsparcie gmin aktywnie wdrażających polityki, plany i programy ochrony i kształtowania krajobrazu priorytetowego wyznaczonego w audycie.
- 3.2.2. Ochrona walorów widokowych wzdłuż atrakcyjnych krajobrazowo ciągów komunikacyjnych poprzez m.in. odpowiednie przepisy dotyczące reklam i wprowadzanie „obudowy dróg zielenią” lub zazielenionych ekranów czy lokalizację odpowiedniej infrastruktury związanej z punktami widokowymi.
- 3.2.3. Ochrona przestrzeni publicznych historycznych centrów miast poprzez odpowiednie regulacje dotyczące reklam, szyldów i obiektów małej architektury.
- 3.2.4. Adaptacja terenów poeksploatacyjnych i poprzemysłowych na cele gospodarcze i rekreacyjne, w tym poprzez tworzenie zbiorników wodnych o funkcji rekreacyjnej, z uwzględnieniem również aspektu przyrodniczego i dydaktycznego.

- 3.2.5. Budowa ciągów drogowych z dostosowaniem do zasad ochrony krajobrazu województwa.

Znaczenie jakości i potrzeba zachowania wartości najcenniejszych krajobrazów Małopolski będą również elementem nowelizowanej Strategii „Małopolska 2030+” uwzględniającej wyniki audytu krajobrazowego.

Polityka krajobrazowa, wdrażana po uchwaleniu audytu krajobrazowego, nie ograniczy się do sformalizowanego stosowania przepisów uopizp czyli opiniowania i uzgadniania dokumentów planistycznych sporządzanych na poziomie lokalnym i regionalnym. Jej efektywność będzie zapewniona przede wszystkim przez spójność regionalnych dokumentów formalnych, które wypełniając strategiczne cele będą miały na względzie potrzebę ochrony i kształtowania krajobrazów. Ta sfera działania samorządu województwa będzie też służyła promocji regionu i popularyzowaniu wiedzy o znaczeniu jakości krajobrazu w codziennym życiu.

A.1.4 Audyt krajobrazowy w systemie planowania przestrzennego

Audyt krajobrazowy jest aktem planowania przestrzennego sporządzanym po raz pierwszy, dlatego wyjaśnienia wymaga jego istota i umocowanie w systemie planistycznym.

Czym zatem jest (a czym nie jest) audyt krajobrazowy?

Audyt krajobrazowy **nie jest** aktem prawa miejscowego i dlatego:

- nie narusza ustaleń obowiązujących planów miejscowych i praw nabytych na ich podstawie,
- zapisy audytu nie są ustaleniami normatywnymi i nie naruszają prawa własności.

Audyt krajobrazowy **nie jest** też nową formą prawnej ochrony i dlatego:

- nie ustanawia zakazów i nakazów,
- nie zmienia przedmiotu i zasad ochrony lub granic terenów aktualnie objętych ochroną prawną,
- nie narusza ustaleń obowiązujących planów ochrony i planów zadań ochronnych.

Audyt krajobrazowy **jest**:

- dokumentem o skali regionalnej (1:50 000) i 20-letniej perspektywie czasowej,
- dokumentem diagnostyczno-analitycznym, zawierającym zasób informacji o wszystkich krajobrazach w granicach województwa,
- w odniesieniu do krajobrazów mających szczególne znaczenie dla całej społeczności regionu i kraju (krajobrazów priorytetowych) jest zbiorem wytycznych, które wymagają konkretyzacji w dokumentach planistycznych i podejmowanych działaniach,
- aktem kierownictwa wewnętrznego dla samorządu województwa i podmiotów jemu podległych,
- bazą wiedzy, która może być wykorzystywana przez różne podmioty i w różnego rodzaju przedsięwzięciach mających wpływ na zmiany w krajobrazie.

Wynikami audytu są:

- klasyfikacja i ocena wszystkich krajobrazów w obszarze całego województwa,
- **wyodrębnione krajobrazy priorytetowe**,
- zidentyfikowane istniejące i potencjalne **zagrożenia** dla możliwości zachowania wartości krajobrazów priorytetowych i krajobrazów w obrębie obszarów objętych formami ochrony, o których mowa w art. 38a uopizp⁴
- sformułowane **rekomendacje i wnioski** dla powyższych krajobrazów
- zidentyfikowane obszary zabudowane wyróżniającą się w skali regionu lokalną formą architektoniczną (**LFA**).

Czym są (a czym nie są) krajobrazy priorytetowe

- **są to krajobrazy szczególnie cenne dla społeczeństwa** ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne, czy estetyczno-widokowe i jako takie wymagające zachowania lub określenia zasad i warunków ich kształtowania. (definicja w art. 2 pkt 16f uopizp),
- są wyodrębnione na podstawie zobiektywizowanej oceny dokonanej według ściśle określonej metody i wskaźników (określonych w rozporządzeniu wykonawczym do uopizp), spośród wszystkich krajobrazów występujących w obszarze województwa,
- **spełniają co najmniej jedno z czterech kryteriów:**
 - są unikatowe w skali regionu
 - są charakterystyczne w swoim typie
 - występują na nich obszary chronione
 - wyróżniają się wybitnymi wartościami przyrodniczo-kulturowymi,
- **obejmują nie tylko tereny przyrodnicze, ale również kulturowe, a w przeważającej części przyrodniczo-kulturowe**, dlatego że krajobraz to nie tylko przyroda, ale również wytwory cywilizacji, tworzące razem harmonijną całość,
- **nie są nową formą ochrony prawnej.**

Czym są wnioski i rekomendacje audytu krajobrazowego

- Wnioski z przeprowadzonych prac diagnostyczno-analitycznych są sformułowane jako cele główne (w kartach krajobrazów) oraz uzasadnienie i wyjaśnienie rekomendacji zawarte w części opisowej audytu (rozdz. A.2.6. niniejszego załącznika).
- Rekomendacje dotyczą krajobrazów priorytetowych oraz krajobrazów wskazanych w art. 38 uopizp.
- Rekomendacje obejmują wymienione w zał. nr 7 do Rozp. zagadnienia tylko w takim stopniu i zakresie, który wynika ze specyfiki i oceny poszczególnych krajobrazów oraz zidentyfikowanych zagrożeń dla zachowania ich wartości.

⁴ Parków kulturowych; parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu; obiektów znajdujących się na listach Światowego Dziedzictwa UNESCO, obszarów Sieci Rezerwatów Biosfery UNESCO (MaB) lub obszarów i obiektów proponowanych do umieszczenia na tych listach

- Rekomendacje mają charakter otwarty, nie stanowią zakazów lub nakazów i nie rozstrzygają o przyszłych formach zagospodarowania. Wytyczają kierunki zmian w przestrzeni pożądane z punktu widzenia kształtowania harmonijnego krajobrazu oraz zapobiegania negatywnym przekształceniom.
- Największy w tym względzie zakres kompetencji i zarazem odpowiedzialności, spoczywa na samorządach lokalnych i realizowanej przez nie polityce przestrzennej.
- Rekomendacje są skierowane także do tych podmiotów, których działania realizowane w ramach posiadanych kompetencji mają wpływ na jakość krajobrazu

Wyniki audytu krajobrazowego uwzględnia się w:

- planie zagospodarowania przestrzennego województwa (art. 39 ust. 3 uopizp),
- w planach ochrony parku narodowego, rezerwatu przyrody oraz parku krajobrazowego (art.20 ust.1 pkt 6 uop),
- planach ogólnych gmin (art. 13b pkt 5 uopizp),
- planach miejscowych, gdzie określa się obowiązkowo zasady zagospodarowania w granicach krajobrazów priorytetowych (art. 15 ust. 1 pkt. 7 uopizp),
- uchwałach krajobrazowych podejmowanych przez rady gmin (art. 19 ust. 1b pkt 3 uozoz).

Opiniowaniu z zarządem województwa w zakresie uwzględnienia rekomendacji i wniosków zawartych w audycie krajobrazowym podlegają:

- projekty planów ogólnych gmin (art. 13i ust. 3 pkt 5a),
- projekty uchwał krajobrazowych (art. 37b ust. 2 pkt 7)
- projekty zintegrowanych planów inwestycyjnych (art. 37ec ust.2 pkt 4b,

Uzgadnianiu z zarządem województwa w zakresie uwzględnienie rekomendacji i wniosków zawartych w audycie krajobrazowym podlegają projekty miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w zakresie (art. 17 ust. 6b):

- uwzględnienia granic krajobrazów priorytetowych i krajobrazów w obrębie obszarów objętych formami ochrony, o których mowa w art. 38a uopizp,
- sposobu zastosowania w ustaleniach projektów planów rekomendacji i wytycznych zawartych w odpowiednich kartach krajobrazów, przy uwzględnieniu treści zawartych w rozdz. A.2.6.

A.2 CZĘŚĆ OGÓLNA

A.2.1 Metodyka opracowania

Metodyka opracowania audytu, stopień szczegółowości oraz standard zapisu dokumentu jest uregulowany przepisami Rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych⁵. Zapisy zawarte w tym akcie prawnym obejmują pięć obszarów działań (kolejnych etapów opracowania) i szczegółowo określają sposób ich realizacji:

- [A] identyfikację i klasyfikację krajobrazów na całym obszarze województwa;**
- [B] charakterystykę i ocenę zidentyfikowanych krajobrazów, uwzględniając obiekty i obszary już objęte różnymi formami ochrony prawnej;**
- [C] wielokryterialną selekcję krajobrazów priorytetowych wg zadanych algorytmów;**
- [D] wskazanie rodzaju i skali zagrożeń dla możliwości zachowania wartości krajobrazów priorytetowych;**
- [E] sformułowanie wniosków i rekomendacji dotyczących kształtowania ochrony krajobrazów priorytetowych, w tym również wskazanie w ich obrębie obszarów zabudowanych lokalnymi formami architektonicznymi.**

Kluczowym wynikiem audytu jest zatem wskazanie w granicach województwa krajobrazów priorytetowych. Dla nich oraz dla krajobrazów objętych prawną ochroną przyrodniczą lub kulturową sformułowane są rekomendacje i wnioski.

A.2.2 Identyfikacja krajobrazów Małopolski [A]

Pierwszy etap prac, polegał na identyfikacji i klasyfikacji krajobrazów na podstawie szczegółowych analiz, dotyczących:

- **położenia województwa w jednostkach fizycznogeograficznych,⁶**
- **typologii rzeźby terenów,**
- **szczegółowych analiz pokrycia i użytkowania terenów.**

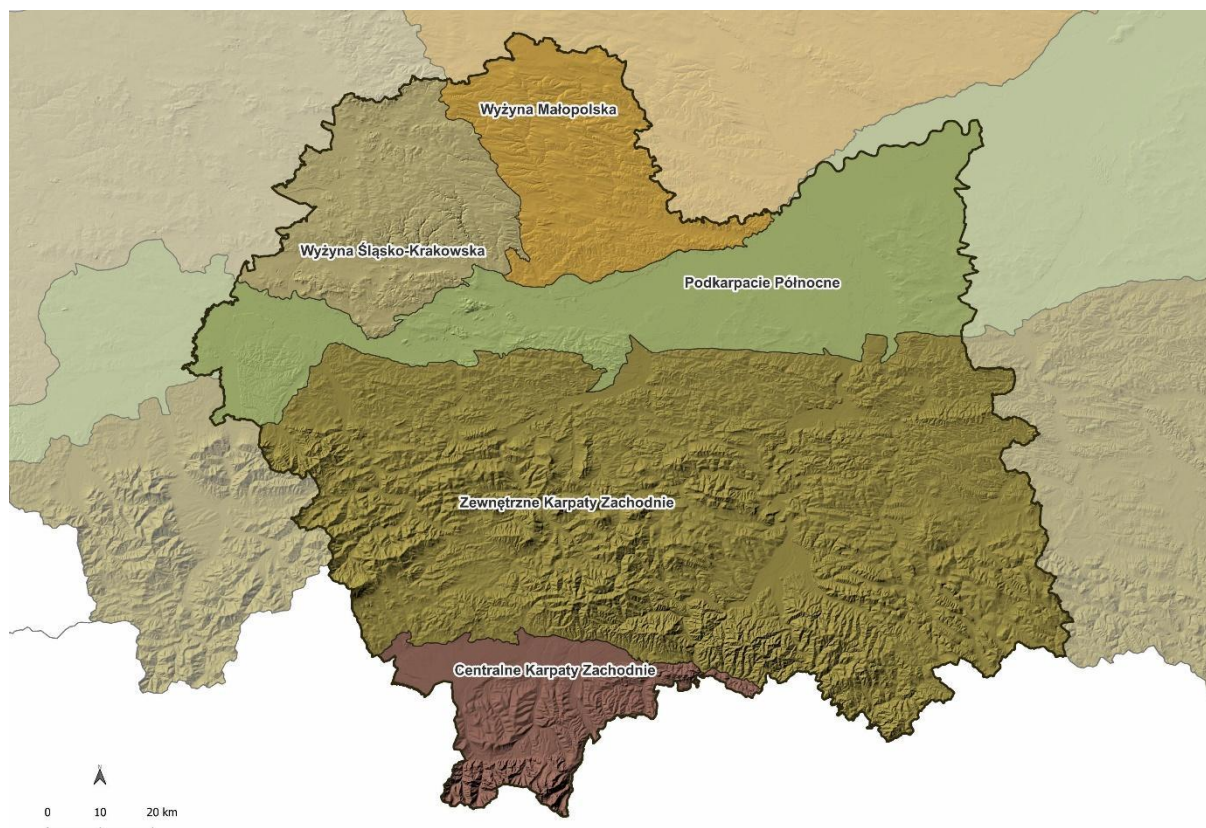
Położenie województwa w jednostkach fizycznogeograficznych

Województwo małopolskie znajduje się w granicach dwóch z siedmiu prowincji położonych w granicach Polski: Prowincji Zachodniokarpackiej (51) oraz Prowincji Wyżyny Polskie (34). W ramach prowincji Zachodniokarpackiej wyodrębniony jest podział na podprowincje: Północne Podkarpacie (512), Zewnętrzne Karpaty Zachodnie (513), Centralne Karpaty Zachodnie (514). W prowincji Wyżyny

⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 r. w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych; Dz. U. 2019 poz. 394; zm. Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 19 października 2022 r.; Dz. U. 2022 poz. 2308

⁶ Mezoregiony wg: Kondracki J., Geografia fizyczna Polski, wydanie IV, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980, uszczegółowiona w 2018 roku przez międzyuczelniany zespół 26 geografów pod kierownictwem Jerzego Solona z Polskiej Akademii Nauk i pod patronatem Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska. (Regionalizacja fizycznogeograficzna wg Solon i in. 2018)

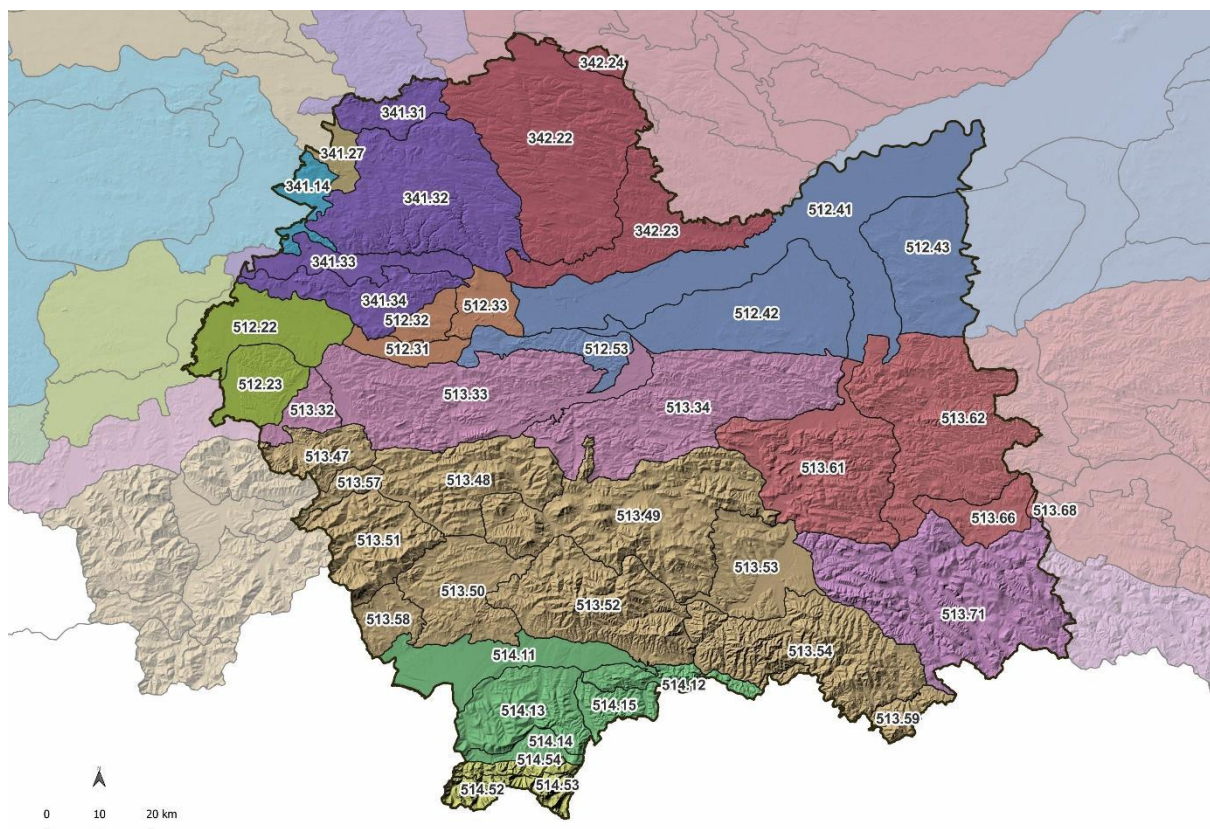
Polskie na terenie Małopolski wyróżnia się podprowincje: Wyżynę Śląsko-Krakowską (341) i Wyżynę Małopolską (342).

Ryc. 1. Małopolska na tle podprowincji

Zróżnicowanie czynników geologiczno-geomorfologicznych i klimatycznych powoduje, że w regionalizacji fizycznogeograficznej wydzielono kolejne jednostki, a więc 13 makroregionów i 46 mezoregionów. Tak prowadzona taksonomia ujawnia duże zróżnicowanie geomorfologiczne i fizjograficzne Małopolski, wyraźnie wyróżniające ją na tle innych województw (jedynie województwo dolnośląskie cechuje się nieco większą różnorodnością)

Większość obszaru województwa (ok. 60%) ma charakter górski i wyżynny. Prawie 1/3 powierzchni województwa położona jest powyżej 500 m n.p.m., a tylko około 9% poniżej 200 m n.p.m. Rozpiętość wysokościowa jest duża, wynosi około 2300 m, od 158 m n.p.m. (Wisła koło Słupca) do 2499 m n.p.m. (Rysy w Tatrach).

Ryc. 2. Mezoregiony fizycznogeograficzne występujące w Małopolsce na tle makroregionów

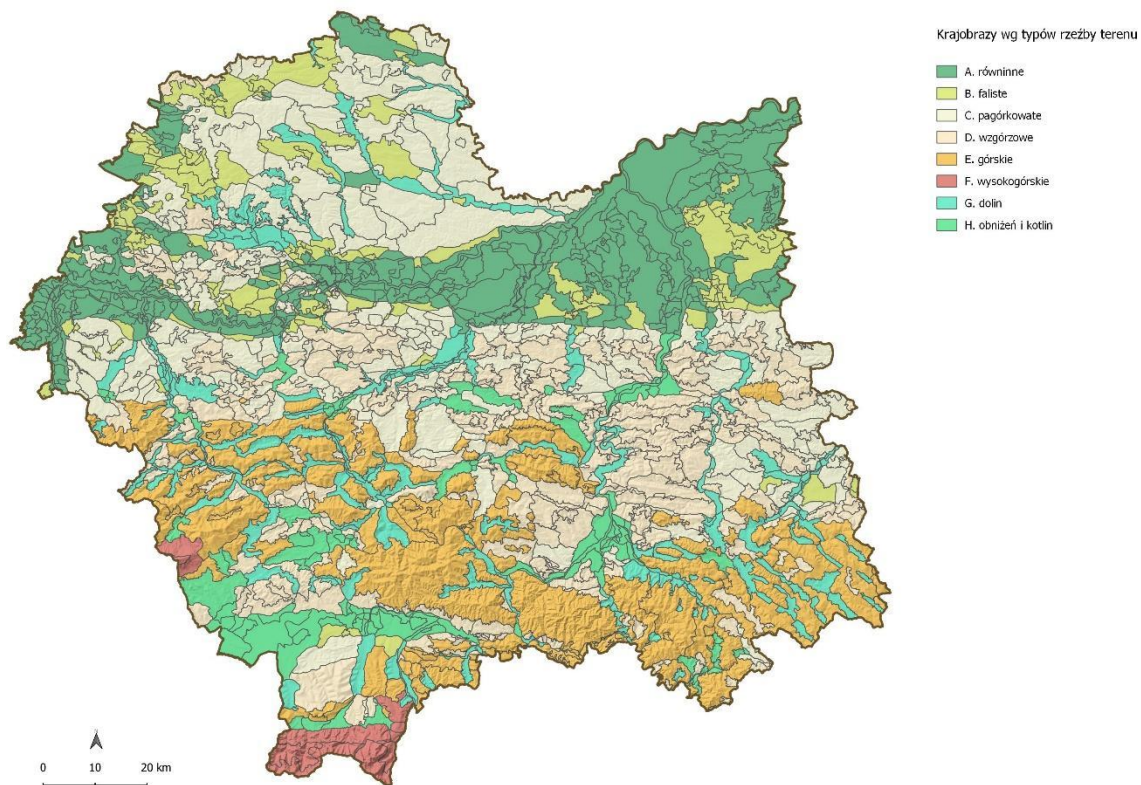
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Solon J. i in., 2018, *Physico-geographical mesoregions of Poland: Verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data*, „Geographia Polonica”, vol. 91, iss. 2, s.143-170; geoserwis.gdos.gov.pl, geoportal.gov.pl

Rzeźba

Położenie w jednostkach geograficznych wynika też ze zróżnicowanej rzeźby terenu: od wysokogórskiej, polodowcowej Tatr Wysokich, przez górską polodowcowo-krasową Tatr Zachodnich, średniogórską beskidzką, pogórską i wyżynną krasową, aż po niziną Kotlin Podkarpackich i Niziny Nadwiślańskiej.

Na obszarze Małopolski wystąpiły wszystkie (8 wymienionych w Rozporządzeniu) rodzaje klasyfikacji krajobrazów ze względu na rzeźbę terenu.

Powierzchniowo dominującą w krajobrazach jest rzeźba pagórkowata - 22% powierzchni. Występuje głównie w północnej i środkowej części województwa. Krajobrazy o typie rzeźby wzgórzowej i górskiej zajmują łącznie 37% powierzchni województwa i spotykane są w części środkowej i południowej regionu. Charakterystycznym dla województwa typem rzeźby jest występowanie gór o wysokościach bezwzględnych powyżej 1500 m n.p.m. Pomimo, że Małopolska uznawana jest za województwo o dominującym występowaniu rzeźby wyżynnej i górskiej, to nie brak obszarów, gdzie przeważającą rzeźbą w krajobrazie jest ta o charakterze równinny (prawie 17%). Jej występowanie to przede wszystkim część środkowa i północna województwa, zwłaszcza wzdłuż Doliny Górnej Wisły i Niziny Nadwiślańskiej.

Ryc. 3. Krajobrazy wg typów rzeźby terenu

Tab. 1. Krajobrazy Małopolski w zależności od typu rzeźby

Typ rzeźby		Liczba krajobrazów	Powierzchnia (ha)	Powierzchnia (%)
A	równinne	390	254 477	16,76
B	fałiste	181	116 197	7,65
C	pagórkowate	328	335 493	22,10
D	wzgórzowe	332	277 112	18,25
E	górskie	128	283 305	18,66
F	wysokogórskie	10	25 018	1,65
G	dolin	221	137 134	9,03
H	obniżeń i kotlin	122	89 622	5,90
ogółem		1712	1 518 359	100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie klasyfikacji zawartej w Rozp.

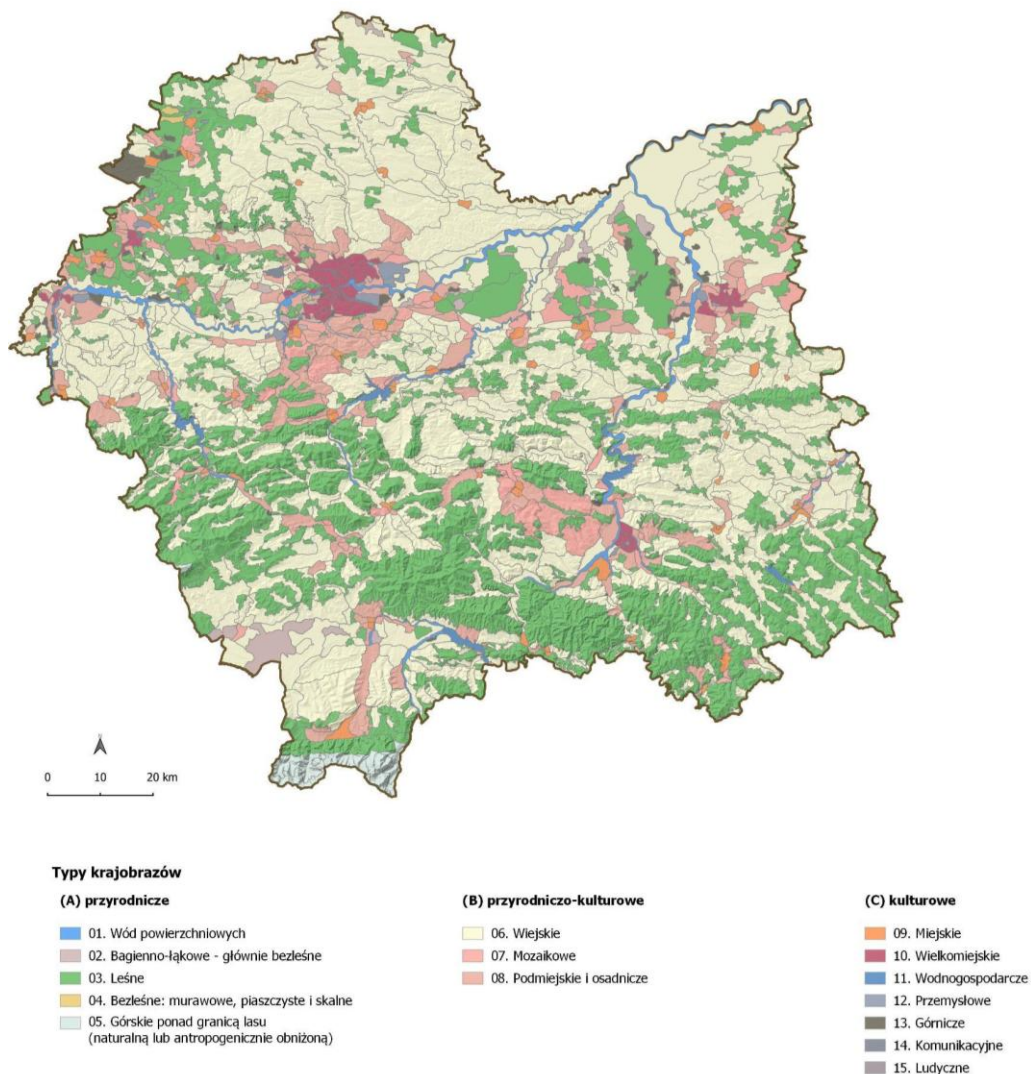
Klasyfikacja terenu na tym etapie była przeprowadzona w oparciu o trzy główne grupy krajobrazów:

- A. przyrodnicze,
- B. przyrodniczo-kulturowe,
- C. kulturowe.

W ramach tych grup przepisy Rozporządzenia systematyzują podział na 15 typów i 52 podtypy krajobrazów.

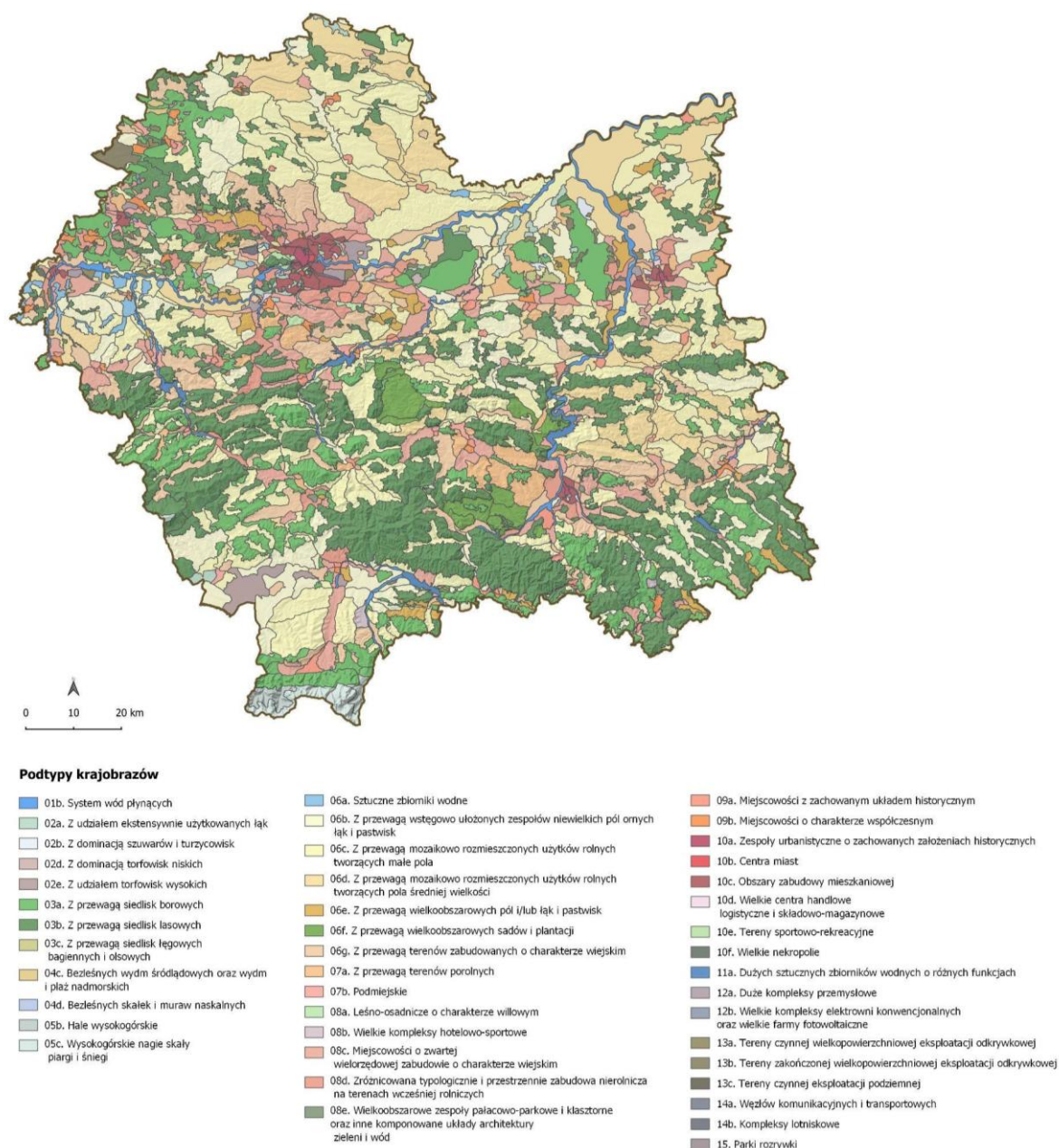
Krajobrazy zostały poddane analizom odnoszącym się do stopnia i rodzaju ich antropogenicznego przekształcenia, dominacji określonych funkcji i form pokrycia terenów oraz tła krajobrazowego jego struktury i intensywności zagospodarowania. Analizy były przeprowadzone w zakresie i skali odpowiadającej metodyce audytu, a ich celem było przyporządkowanie wydzielonych krajobrazów do odpowiednich typów i podtypów.

Dominują krajobrazy z grupy przyrodniczo-kulturowej (grupa B), a więc ukształtowane dzięki równoczesnemu występowaniu procesów naturalnych oraz osadniczej i gospodarczej działalności człowieka zaznaczającej się w pokryciu terenu i strukturze przestrzennej. Wyszczególniono prawie tysiąc takich krajobrazów, zajmujących 62% powierzchni województwa. Ponad 27% liczby wydzielonych krajobrazów to grupa krajobrazów przyrodniczych (A), z przewagą procesów naturalnych, a ich powierzchnia wynosi 34% powierzchni województwa. Znaczącą liczbę - prawie 250 - stanowią krajobrazy, w których struktura i funkcja zostały w pełni ukształtowane przez człowieka (grupa krajobrazów kulturowych - C). Krajobrazy te stanowią 4% powierzchni województwa.

Ryc. 4. Typy krajobrazów ze względu na pokrycie i użytkowanie terenów

Ostatecznie w granicach województwa małopolskiego wydzielono 1712 krajobrazów, które obejmują wszystkie 15 typów i aż 43 z 52 podtypów krajobrazów, wyodrębnionych w obowiązującym podziale fizycznogeograficznym kraju.

Ryc. 5. Podtypy krajobrazów występujące w Małopolsce

Systematyka typologiczna krajobrazów, potwierdzona pracami terenowymi, ukazuje jak bardzo ich fizjonomia wynika z położenia w regionach geograficznych i wynikających stąd specyficznych warunków geomorfologicznych i fizjograficznych. Jednocześnie rodzaj przekształceń krajobrazów jest mocno osadzony w uwarunkowaniach historycznych i rozwoju gospodarczym, kształtującym procesy kolejnych faz ewolucji regionu. Splot tych uwarunkowań jest źródłem bardzo dużej różnorodności i przenikania się krajobrazów kulturowych i przyrodniczych w całej Małopolsce.

Najważniejsze elementy, charakteryzujące krajobraz Małopolski, stanowiące jego tło to:

System przyrodniczy

Lasy

W krajobrazie województwa bardzo duże znaczenie mają lasy, chociaż lesistość województwa jest mniejsza niż średnia kraju (w 2021 roku 29,6% - Polska, 28,6% - Małopolska). Zróżnicowanie gleb i warunków klimatycznych wpływa na bardzo duże urozmaicenie siedlisk leśnych: od borowych nizinnych, poprzez siedliska wyżynne, lasy górskie regla dolnego, aż po bory wysokogórskie regla górnego. W strukturze gatunkowej lasów dominują drzewostany iglaste – ponad 63% powierzchni lasów (2021 r.). Wśród nich największy udział mają drzewostany jodłowe (46% lasów iglastych), których występowanie jest najbardziej charakterystyczne dla lasów Małopolski (ponad 40% polskich drzewostanów jodłowych występuje właśnie tutaj). W lasach liściastych dominującym gatunkiem jest buk – prawie 50% drzewostanu liściastego województwa.

Ponad 25% obszarów zalesionych stanowią lasy starsze niż 80 lat, a 24% to lasy w wieku 61-80 lat. Na niewielkich obszarach, szczególnie w granicach parków narodowych, istnieją jeszcze fragmenty lasów pierwotnych, dawnej puszczy karpackiej. Część z nich objęta jest ochroną rezerwatową.

Duży wpływ na układ rozmieszczenia lasów w Małopolsce ma rzeźba terenu, ale także inne czynniki, np. przydatność do celów rolniczych czy struktura osadnicza i związane z nią procesy urbanizacji. W północnej i północno-wschodniej części województwa warunki glebowe i klimatyczne sprzyjają rolnictwu, przez co lasy stanowią stosunkowo niewielkie enklawy. Wyjątkiem są równinne lasy Puszczy Niepołomickiej, lasy w okolicy miejscowości Rudy-Rysie i duży obszar Lasów Radłowskich, razem tworzące równoleżnikowy, szeroki - ale nieciągły - pas wśród obszarów rolniczych.

Na północnym zachodzie od rejonu Klucze-Olkusz przez Chrzanów, Alwernię, Krzeszowice, niemalże po Kraków ciągnie się kolejny pas lasów. Nie jest on jednak tak zwarty i jednorodny – w północnej części przeważają niskie i rozległe pagórki o piaszczystym podłożu pokryte lasami iglastymi. To w tym rejonie znajduje się Pustynia Błędowska. Im bardziej na wschód rzeźba krajobrazu zmienia się, dynamizuje, pojawiają się głębokie doliny Wyżyny Olkuskiej (w tym Ojcowski Park Narodowy) i wzgórza Garbu Tenczyńskiego z rosnącym udziałem lasów mieszanych i liściastych. Tutaj wpływ na układ lasów ma także presja osadnicza i liczne ciągi komunikacyjne.

Kolejną dużą grupę lasów w środkowej części Małopolski stanowią lasy Pogórzy, szczególnie Ciężkowicko – Rożnowskiego i dalej Pasma Brzanki, w kierunku województwa podkarpackiego. Krajobraz wzgórzowy przeplata się tu z dolinami rzek, potoków, zadrzewionymi wąwozami i niewielkimi, ale licznymi polami uprawnymi oraz systemem osadniczym niewielkich wsi i miast. Tworzy to urozmaicony i widokowy krajobraz objęty ochroną prawną – parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu.

Największe obszary zwartych lasów znajdują się na południu województwa, w obszarach górskich. Tworzą one pas przebiegający od Beskidu Małego przy granicy z województwem śląskim i Babiej Góry przez Gorce, Beskid Wyspowy po Beskid Sądecki i Niski, ciągnący się dalej w województwie podkarpackim. Jednocześnie leśny obszar Tatr i Pienin jest oddzielony Kotliną Orawsko-Nowotarską, obszarem przedtatrzańskim i Jeziołem Czorsztyńskim, z dużą enklawą lasów na podmokłych torfowiskach orawskich między Chyżnem a Nowym Targiem.

Wskazane obszary leśne południowej Małopolski stanowią najcenniejsze zbiorowisko przyrodniczo-krajobrazowe, pełniąc ważną rolę ekologiczną i ochronną – chronią glebę przed zmywaniem, powstrzymują obrywanie się skał i lawin, chronią zasoby wód powierzchniowych i podziemnych, regulują stosunki hydrologiczne w zlewni i na obszarach wododziałów oraz stanowią stanowiska roślin i ostoje zwierząt podlegających ochronie gatunkowej. Jednocześnie na obszarze tym, szczególnie w Tatrach, występuje najlepiej wykształcona w Polsce piętrowość roślinności – od rolniczych pogórzy, przez leśne regle, piętro kosodrzewiny po hale i turnie. W tym obszarze znajduje się aż pięć parków narodowych i dwa parki krajobrazowe. Obszar ten poddany jest silnej presji osadniczej, gospodarczej, w tym związanej z wykorzystaniem lasów, nowymi formami zabudowy mieszkalnej (tzw. drugie domy) i szeroko pojętym sektorem turystyki.

Wody

Województwo małopolskie położone jest w dorzeczu górnej Wisły z wyjątkiem niewielkiego fragmentu w Kotlinie Orawsko-Nowotarskiej. Posiada 14,2% zasobów wód powierzchniowych kraju. Większość rzek (szczególnie prawobrzeżnych dopływów) ma charakter górski. Tworzą one atrakcyjne pod względem przyrodniczym i krajobrazowym koryta, doliny i przełomy. Ich przepływy są nierównomierne, tj.: często notowane są w nich niskie stany oraz występujące kilka razy w roku wezbrania a czasem powodzie. Szczególnie dotkliwe w skutkach są powodzie błyskawiczne, powodujące nagły i szybki spływ dużych mas wody z gór.

Osią sieci wodnej Małopolski jest Wisła z szeroką doliną o przebiegu prawie równoleżnikowym, przecinająca województwo w proporcjach 1/3 do 2/3. Z racji uwarunkowań związanych z ukształtowaniem terenu największymi dopływami Wisły są prawostronne duże i średnie rzeki spływające z gór. Są to kolejno: Soła, Skawa, Skawinka, Raba i Dunajec z Popradem. W związku ze swoimi góorskimi obszarami źródłkowymi mogą generować gwałtowne przepływy związane z roztopami wiosennymi oraz gwałtownymi nawałnymi opadami. Z kolei w okresach niedoborów opadów i suszy stanowią cenny zasób wody, zapewniając równowagę ekologiczną, umożliwiając życie mieszkańców i funkcjonowanie gospodarki. Stąd na prawie każdej z nich istnieją duże jeziora zaporowe służące regulacji poziomu rzek służące obniżeniu fali powodziowej i redukcji przepływu oraz możliwości magazynowania wód opadowych i roztopowych. Znajdują się na: Dunajcu (Czorszyńskie, Sromowieckie, Rożnowskie i Czchowskie), Rabie (Dobczyckie), Skawie (Mucharskie). Spośród 10 największych pod względem pojemności jezior zaporowych w Polsce, cztery znajdują się w Małopolsce (Czorszyńskie, Rożnowskie, Mucharskie i Dobczyckie). Jeziora te stanowią niewątpliwą wartość krajobrazową, a wokół większości z nich, rozwinęła się infrastruktura rekreacyjna, sportowa i bazy noclegowe.

Ponadto ze znaczących rzek, z obszaru górskiego wypływa także rzeka Ropa oraz znajdują się źródła Wisłoki. Obie rzeki także płyną w kierunku Wisły, ale w dolnym ich biegu przez województwo podkarpackie. Na Ropie jest zlokalizowana zapora tworząca Jezioro Klimkowskie.

Lewostronne dopływy Wisły, spływające z północy województwa, to cieki wodne dużo mniejsze: Przemsza, Chechło, Rudawa, Prądnik (Białucha), Dłubnia i Szreniawa. W większości odwadniają one wyżynne, pagórkowate tereny rolnicze. Stanowią jednak cenne korytarze ekologiczne i enklawy krajobrazów zbliżonych do naturalnych w przekształconym przez człowieka otoczeniu.

Wyjątkiem w skali województwa jest obszar Działów Orawskich i fragment Pogórza Orawsko-Jordanowskiego, gdzie Czarna Orawa wraz bocznymi niewielkimi ciekami jest częścią dorzecza Dunaju, a tym samym zlewiskiem Morza Czarnego.

Wody stojące w Małopolsce występują głównie w zachodniej części – w okolicach Zatora w kierunku Wisły oraz Wadowic, Spytkowic, a także wzdłuż pasa Oświęcim – Kęty. Są to w większości liczne rybne stawy hodowlane z charakterystycznymi układami grobli i zadrzewień. Część z nich przeznaczona jest na cele rekreacyjne lub inne gospodarcze, część, nieużytkowana, podlega silnemu zabagnianiu i zarastaniu. Niemal wszystkie są ostojami ptaków, stąd większość tych terenów objętych jest obszarami Natura 2000 dyrektywy ptasiej. Na tym obszarze występują także zbiorniki wodne będące starorzeczami Wisły, które obecnie stanowią ostoje ptaków. Część z nich jest wykorzystana gospodarczo do pozyskiwania surowców (żwirów i piasków).

Odrębną grupę stanowią zbiorniki wyrobiskowe (czynne lub z zakończoną eksploatacją), których duże zagęszczenie zaznacza się w okolicach Tarnowa i Lasów Radłowskich. Wiele z nich występuje także w okolicach Krakowa i Gdowa. Ich charakter jest wprawdzie związany z prowadzoną działalnością kopalnianą, ale po jej zaprzestaniu mogą stanowić wartościowy element krajobrazowy, pełniąc nowe role – rekreacyjne, ekologiczne, czy retencji wody. Taki charakter mają zespoły powyrobiskowe w okolicach Krakowa – w Przylasku Rusieckim, Brzegach, Woli Batorskiej, Kryspinowie, czy Tarnowa – Radłów, Komorów.

Obszary rolnicze

Sposób i rodzaj prowadzonej działalności rolniczej jest mocno zróżnicowany. Wpływ na to ma ukształtowanie terenu: wysokość usytuowania pól uprawnych, nachylenie stoków oraz warunki klimatyczne i jakość gleb jakie występują na danym obszarze województwa. Podobnie jak w przypadku obszarów leśnych można wskazać, równoleżnikowe ułożenie rodzajów użytkowania rolniczego, nie jest to jednak aż taka regularność. Od lat charakterystyczną cechą rolnictwa w Małopolsce jest duże rozdrobnienie gospodarstw, średnio ok 4,3 ha (Powszechny Spis Rolny, 2020). Jest to jedna z najniższych wartości w Polsce, co ma oczywisty wpływ układ pól i wygląd krajobrazu.

Pod względem jakości gleb (czarnoziemy na lessach, gleby brunatne), uwarunkowań klimatycznych oraz stosunkowo łagodnej falistej rzeźby terenu, najlepsze warunki do działalności rolniczej znajdują się na wyżynach, na wschód i północ od Krakowa, w powiatach: krakowskim, proszowickim i miechowskim. Obserwuje się tu częstsze niż w innych częściach województwa występowanie większych gospodarstw (powyżej 10-15 ha), głównie prowadzących produkcję roślinną – zboża, rzepak i kukurydzę. Z kolei w kierunku Kraków – Proszowice zaznaczają się w krajobrazie uprawy warzywnicze z licznymi tunelami foliowymi.

Zupełnie inna sytuacja panuje w północno-zachodniej części regionu – na zachód od Wolbromia, w okolicach miejscowości Klucze i Olkusza. Ze względu na słabe gleby, często na piaszczystym podłożu następuje wyraźne wytracanie gruntów ornych, silnie zakrzaczające się i zarastające tereny, z czasem tworzące obszary młodych lasów o niewykształconej strukturze.

Nieco bardziej na południe, ze względu na występujące średniej jakości gleby we wschodniej części powiatu dąbrowskiego oraz nizinnych terenach powiatów brzeskiego i tarnowskiego, następuje zmniejszenie się terenów rolniczych, a pojawiają się lasy. Stopniowo zaznacza się także wytracanie gruntów rolnych z użytkowania wraz z zarastającymi polami, a rozmiary pól są mniejsze. Pewnym wyjątkiem są obszary wzdłuż Raby i Dunajca (na ich dolnych odcinkach), gdzie panują dobre warunki glebowe, sprzyjające utrzymaniu upraw rolniczych w dobrostanie.

Wyraźną granicę krajobrazową w rodzaju i charakterze terenów rolniczych wyznaczają Pogórza. Pojawiają się wysokie wzgórza, często pokryte lasami, głębokie doliny oraz duża liczba niewielkich zadrzewionych wąwozów, a tłem krajobrazowym są obszary rolnicze. Występują gleby średnio urodzajne (bielice, w tym gleby płowe i brunatnoziemne), co przy zróżnicowanym ukształtowaniu terenu i zmiennych warunkach klimatycznych ogranicza rozwój rolnictwa intensywnego i wielkoobszarowego. Pojawiają się liczne niewielkie, kilkuhektarowe gospodarstwa, niekiedy z wstęgowym układem pól. Obszar ten sprzyja też utrzymaniu produkcji sadowniczej, której tradycja utrzymuje się głównie w powiatach limanowskim i nowosądeckim. Położone na stokach wzniesień sady wyraźnie odznaczają się w krajobrazie, zarówno w czasie kwitnienia jak i owocowania. W okolicach Tarnowa, Zakliczyna i Ciężkowic występują korzystne warunki klimatyczne wpływające na dłuższy okres wegetacyjny umożliwiając np. na rozwijanie upraw winorośli. Z kolei po stronie zachodniej w pasie Wieliczka – Wadowice – Kęty panują dość dobre warunki do uprawy roślinnej, ze względu na „spokojniejszą” rzeźbę terenu, najlepsze na Pogórzu Wilamowickim. Dominują jednak niewielkie gospodarstwa, o rozdrobnionej strukturze upraw.

Im bardziej na południe województwa, tym bardziej dominują gleby o słabej urodzajności (brunatne - kwaśne, płowe, pararendziny). Wraz z utrudnionymi warunkami ukształtowania terenu i coraz ostrzejszego klimatu, są mniej atrakcyjne dla opłacalności produkcji rolniczej. Większość gospodarstw produkuje na własny użytek lub zachowuje działalność rolniczą w ograniczonym zakresie. W krajobrazie odzwierciedla się to poprzez małe pola uprawne, czasem ułożone tarasowo, większy lub duży udział łąk i pastwisk, a w ostatnich latach coraz częstsze występowanie nieużytków i sukcesji leśnej. Tarasowość i częściowe zarastanie pól szczególnie widoczne jest w rejonie Spisza, Orawy i Beskidu Niskiego.

Pewnym wyjątkiem jest tu Kotlina Orawsko - Nowotarska i Pogórza Przedtatrzańskie, gdzie silna wielopokoleniowa tradycja i przywiązanie do ziemi oraz nieco lepsze warunki klimatyczno-glebowe, sprawiają zachowanie funkcji rolniczej oraz hodowlanej.

W najwyższych partiach gór występują gleby słabo wykształcone, co wraz z dużymi nachyleniami stoków i niekorzystnymi warunkami klimatycznymi nie sprzyja działalności rolniczej. Są to tereny upraw trwałych (łąki i pastwiska), na których prowadzony jest wypas owiec i krów.

System osadniczy

Krajobrazy w znacznym stopniu przekształcone przez człowieka, to przede wszystkim obszary osadnictwa i związanych z tym różnorodnych funkcji i form użytkowania. To tereny miejskie i obszary wsi z towarzyszącymi jej obszarami rolniczymi, to tereny gospodarcze i infrastrukturalne, tereny turystyczne o wielu różnorodnych funkcjach i formach zagospodarowania. Poza bardzo nielicznymi enklawami naturalnej przyrody, obejmują swym zasięgiem cały obszar województwa.

Miasta

Województwo małopolskie charakteryzuje bardzo rozbudowany system osadniczy i wysoka gęstość zaludnienia (drugie miejsce w kraju po województwie śląskim). Struktura terenów zurbanizowanych kształtowała się w Małopolsce przez wieki pod wpływem czynników związanych z warunkami

środowiska, uwarunkowań geopolitycznych, świadomej polityki osadniczej czy też spontanicznych procesów urbanizacyjnych i rozwijającej się gospodarki. Struktura ta jest „drobnoziarnista”, składa się z sieci licznych miast i miasteczek oraz wsi powiązanych między sobą gęstą siecią komunikacyjną.

Od czasów średniowiecza głównym ośrodkiem miejskim jest Kraków, kiedyś stolica państwa, dziś miasto metropolitalne i stolica regionu. Ważnymi ośrodkami krystalizującymi strukturę osadniczą są dwa duże miasta regionalne: Tarnów i Nowy Sącz, a także wszystkie miasta powiatowe. Cechą charakterystyczną Małopolski jest duża liczba mniejszych i małych miast. Większość z nich ma średniowieczny rodowód, datujący się na czasy panowania Kazimierza Wielkiego. Nie jest znana dokładna liczba miast, które wówczas powstały lub rozwinęły się w naszym regionie, określa się, że było ich ponad sześćdziesiąt. Ówczesny proces urbanizacji na ziemiach dzisiejszej Małopolski był wyrazem strategicznego zabezpieczania granic i budowania potęgi państwa. Polityka królewska wspierała rozwój miast w oparciu o handel, górnictwo, przemysł i rzemiosło. Większość miast zachowała do dziś historyczny układ przestrzenny, pomimo naturalnych przekształceń rozwojowych. Wśród nich są np.: Bochnia, Ciężkowice, Gorlice, Grybów, Muszyna. Niektóre z założonych w średniowieczu miast utraciły prawa miejskie, ale funkcjonując jako wsie zachowały czytelne rozplanowanie z czasów lokacyjnych: układ ulic, rynki, place targowe. Są to między innymi wsie: Krościenko nad Dunajcem, Lanckorona, Lipnica Murowana, Łapanów, Uście Solne.

Wiejskie układy osadnicze

Najdrobniejszymi i najliczniejszymi elementami struktury osadniczej są tereny wiejskie o różnorodnych układach przestrzennych. Różnorodność ta wywodzi się przede wszystkim z uwarunkowań fizjograficznych, determinujących charakter gospodarki rolnej i hodowlanej, a także z wielu uwarunkowań historyczno-kulturowych.

Cechą charakterystyczną zabudowy na większości terenów wiejskich jest jej rozproszenie, nie występujące w takiej skali w innych rejonach kraju. Jest to zjawisko mocno zakorzenione w historii od XVIII wieku, pogłębione procesami uwłaszczeniowymi i kolejnymi reformami polityczno-administracyjnymi w XIX i XX wieku, a później utrwalone powojenną socjalistyczną polityką rolną. Rozproszeniu zabudowy towarzyszą z reguły (poza północną częścią województwa) drobne podziały gruntów rolnych, o typowych w poszczególnych regionach kulturowych, układach ruralistycznych. Przewagę stanowią układy wstęgowe: długie, wąskie łąny ciągnące się od zabudowań mieszkalno-gospodarczych po linię lasów.

W niektórych małopolskich wsiach jeszcze do dziś istnieją (są zachowane lub kontynuowane we współczesnej formie) tradycyjne cechy budownictwa (więcej w rozdz. o LFA), a także ślady wpływu kulturowego mniejszości narodowych i etnicznych: słowackich, ukraińskich, żydowskich, ormiańskich czy łemkowskich.

Transformacja ustrojowa w 1989 roku a potem wejście Polski do UE przyniosły obszarom wiejskim nieznane przedtem możliwości rozwojowe, a w ślad za tym niespotykaną wcześniej skalę i dynamikę rozwoju i przekształceń. Wsie zostały zmodernizowane, dobrze skomunikowane, wyposażone w infrastrukturę techniczną, wyposażone w obiekty i urządzenia infrastruktury społecznej. Równocześnie następowały zmiany w gospodarowaniu przestrzenią, które - wobec słabości planowania przestrzennego - były spontaniczne, mało kontrolowane i wynikały wprost z dominacji reguł gospodarki wolnorynkowej. W rezultacie wiele typowo rolniczych terenów wiejskich niemal całkowicie

zmieniło swój charakter. Pojawiły się nowe funkcje, a wraz z nimi nowe typy inwestowania (związanego z produkcją, logistyką, z tzw. „przemysłami czasu wolnego”), a wraz z nimi ekspansja reklam.

Nieustająco rośnie też oczekiwanie na zamianę gruntów rolnych na budowlane, niewspółmierne do faktycznego zapotrzebowania. Efektem tego jest pogłębiający się proces rozpraszania zabudowy. W Małopolsce, poza północną częścią województwa oraz nielicznymi fragmentami na południu, zjawisko to jest wszechobecne. Szczególnie na pogórzach zabudowa jest rozsypana pośród lasów, pól i nieużytków w sposób niemalże dowolny, bez śladu urbanistycznego planowania. Towarzyszy jej wielokilometrowa sieć lokalnych dróg i drózek. Taki model osadnictwa stał się już na wielu obszarach faktem i przesądził o fizjonomii krajobrazu w sposób trwały. Tam odwrócenie lub powstrzymanie tego procesu nie jest już możliwe i zasadne.

Wraz ze zmianami gospodarczymi następowały zmiany społeczno-kulturowe, które przyniosły nowy charakter zabudowy współczesnych wsi. Rozwijają się one na niezmiennych układach ruralistycznych, przybierając charakter podmiejskich osiedli i łamiąc dotychczasowe tradycje osadnicze. Nowa zabudowa często przybiera formy rezydencjonalne o bardzo zróżnicowanej stylistyce. Wspólną cechą jest natomiast zagospodarowanie otoczenia nowych obiektów. Jest zdominowane przez sztuczne nawierzchnie, obce gatunki krzewów iglastych i żywotników, pozbawione naturalnej i tradycyjnej roślinności, wyzbyte z rodzimych gatunków drzew. Tak kształtowane ogrody i przestrzenie publiczne są łatwe w utrzymaniu, ale powodują, że zabudowa – szczególnie ta w rozproszeniu i miejscach eksponowanych - nie wkomponuje się z biegiem czasu w otaczający krajobraz.

Miejsca unikatowe

Małopolska wyróżnia się krajobrazami, jakich nie spotka się nigdzie indziej w Polsce. Są to przede wszystkim krajobrazy przyrodnicze w paśmie Karpat:

- łańcuch Tatr z najwyższymi w Polsce szczytami góorskimi, tatrzańskimi dolinami i jeziorami polodowcowymi,
- pasmo Pienin i malownicze głębokie przełomy górskich rzek: Dunajca, Popradu i Białki,
- jedno z największych w Polsce, unikalne w skali Europy Torfowiska Orawsko - Nowotarskie,
- zróżnicowane w swojej fizjonomii pasma Beskidów,
- sieć górskich rzek,

a także:

- południowa część Jury Krakowsko-Częstochowskiej, przez którą wiedzie Szlak Orlich Gniazd, eksponujący wzniesione na wapiennych wzgórzach średniowieczne zamki lub ich ruiny.

Miejsc unikalnych jest w Małopolsce bardzo wiele, ale są takie, które w sposób szczególny kształtują krajobraz kulturowy w szerokiej skali, mając silne znaczenie symboliczne, niejednokrotnie o oddziaływaniu ponadregionalnym. Są to m. in.:

- historyczne centrum Krakowa wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, które wraz otaczającymi go dzielnicami XIX-wiecznej zabudowy, kopcami i przełomem Wisły, tworzy charakterystyczną sylwetkę miasta,
- Miejsce Pamięci I Muzeum Auschwitz-Birkenau - były niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady,

- zabytkowe kopalnie soli w Bochni i Wieliczce wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO,
- zabytkowy zespół architektoniczno-krajobrazowy i pielgrzymkowy w Kalwarii Zebrzydowskiej, wpisany na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO,
- średniowieczne zamki i warownie oraz pałace otoczone parkowymi założeniami,
- miasta i miasteczka o zachowanych lokacyjnych układach urbanistycznych,
- cmentarze wojenne tworzące Szlak Frontu Wschodniego I wojny światowej, obejmujący ponad 400 cmentarzy wojennych, stanowiących wyjątkowe założenia urbanistyczne, wkomponowane w krajobraz okolic Tarnowa i Gorlic,
- uzdrowiska w dolinie Dunajca i Popradu z zabytkową zabudową w stylu alpejsko-szwajcarskim,
- krajobrazy licznych zbiorników wodnych (główny kompleks w okolicach Zatora o średniowiecznej genezie), dawnych żwirowni i starorzeczy w dolinie Skawy, Wisły i Wieprzówki.

A.2.3 Charakterystyka i ocena krajobrazów [B]

Ten etap prac dotyczył wszystkich wyodrębnionych w granicach województwa krajobrazów (1712) i został przeprowadzony wg ściśle określonej procedury, metody oraz algorytmów.

Charakterystyka krajobrazów polegała na przypisaniu im odpowiednich cech wymienionych w Rozporządzeniu i została przeprowadzona odrębnie dla każdego krajobrazu odnosząc się do:

- cech analitycznych przyrodniczych (A)
- cech analitycznych kulturowych (B)
- cech syntetycznych (C)

Wszystkie cechy zostały sparametryzowane na podstawie przypisanych im odpowiednich wskaźników oraz sposobów ich wyliczenia lub określenia:

- 10 cech przyrodniczych – wg 39 wskaźników, w tym: 16 obligatoryjnych i 23 fakultatywnych
- 13 cech kulturowych – wg 59 wskaźników, w tym: 33 obligatoryjnych i 26 fakultatywnych
- 5 cech syntetycznych – wg 5 wskaźników, w tym: 2 obligatoryjne i 3 fakultatywne

W drodze analiz wyodrębnione zostały cechy charakterystyczne typologicznie (występujące powszechnie w danym typie krajobrazu) oraz cechy unikatowe (cechy występujące wyjątkowo w danym typie krajobrazu)

Wyniki przeprowadzonych analiz i obliczeń składają się z pięciu modułów:

- Moduł I. Metryczka ogólna krajobrazu,
- Moduł II. Cechy analityczne (blok cech charakterystycznych i blok cech unikatowych),
- Moduł III. Cechy syntetyczne,
- Moduł IV. Wyniki porównania z innymi krajobrazami,
- Moduł V. Dokumentacja fotograficzna i kartograficzna.

Ocena krajobrazów polegała na:

1. Przypisaniu w trzystopniowej skali cechom analitycznym oraz wybranym cechom syntetycznym odpowiedniego stanu zachowania lub wykształcenia,
2. Porównaniu charakterystycznych typologicznie cech analitycznych przyrodniczych (A) i kulturowych (B) z tymi samymi cechami innych krajobrazów tego samego podtypu.
3. Nadaniu cechom unikatowym konkretnych wartości.
4. Nadaniu cechom syntetycznym (C) konkretnych wartości.

Wyniki powyższych ocen umieszczone będą w Karcie Oceny Krajobrazu.

W charakterystyce i ocenie krajobrazów Rozporządzenie nadaje szczególną wagę cechom określającym wartości przyrodnicze i kulturowe, potwierdzone ochroną prawną. Istotne znaczenie mają przede wszystkim formy ochrony obszarowej, zarówno te istniejące, jak i te, które są planowane.

Spośród 1712 zidentyfikowanych krajobrazów, znaczna ich część (1121 krajobrazy) jest objęta w części lub całości ochroną przyrody. W prawie wszystkich krajobrazach z grupy przyrodniczo-kulturowej i kulturowej występują obiekty objęte ochroną dóbr kultury.

Prawna ochrona przyrody

Zróżnicowana budowa geologiczna, rzeźba terenu, warunki klimatyczne i hydrologiczne powodują, że na obszarze Małopolski obserwuje się dużą różnorodność biologiczną. To skutkuje ustanowieniem różnych form ochrony przyrody na znacznym obszarze województwa (ok. 53% powierzchni⁷) Warto zauważyć, że udział przyrodniczych obszarów chronionych prawem wyróżnia Małopolskę na tle innych województw (drugie miejsce po woj. świętokrzyskim oraz największa w kraju ilość parków narodowych).

Najcenniejsze obszary przyrodnicze objęte są najwyższą formą ochrony w postaci **parków narodowych**. Sześć parków narodowych (Babiogórski, Gorczański, Magurski, Ojcowski, Pieniński, Tatrzański) znajdujących się w granicach województwa obejmuje blisko jego 2,5% powierzchni. W ich granicach (ale nie tylko) szczególne miejsca są dodatkowo chronione jako rezerваты przyrody.

Na obszarach, w których bogactwo przyrody i dziedzictwo kulturowe (to historyczne i to kształtowane współcześnie) wymaga szczególnej troski o zachowanie równowagi i harmonii pomiędzy przyrodą a działalnością człowieka, ustanowionych zostało 11 **parków krajobrazowych**. Obejmują ok. 11,7% powierzchni województwa.

Obszary chronionego krajobrazu ustanowione są na bardzo zróżnicowanych terenach, często pełniących funkcje korytarzy i powiązań ekologicznych lub stanowiących otuliny parków krajobrazowych. W nich zagospodarowanie przestrzenne obarczone jest mniejszymi ograniczeniami, ale powinno być ukierunkowane na podtrzymanie istniejących walorów krajobrazowych i

⁷ GUS, 2021

kształtowanie wysokiej jakości przestrzeni w skali lokalnej. Obszary te obejmują blisko 37,7% powierzchni województwa.

Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego

Małopolska posiada jedno z największych zasobów dziedzictwa kulturowego Polski, a skarby urbanistyki, ruralistyki, krajobrazu kulturowego i architektury naszego regionu stanowią rdzeń polskiej kultury narodowej. Wraz z bogactwem i różnorodnością przyrody oraz niematerialnym dziedzictwem tradycji są najcenniejszym dobrem, definiującym tożsamość regionalną, a także lokalną. Zachowane w Małopolsce obiekty dziedzictwa kulturowego odzwierciedlają kolejne etapy historii regionu, dorobek naukowy i artystyczny pokoleń, różnorodność etniczną i narodowościową, a także zróżnicowanie kultury i tradycji gospodarczej.

W granicach województwa znajduje się ponad 6,4 tys. obiektów wpisanych do **rejestr zabytków** (dane NID z 20 lipca 2022 r). Jest to największa po województwie dolnośląskim i mazowieckim liczba. Biorąc pod uwagę powierzchnię regionu, liczba obiektów zabytkowych na 1km² wynosi 0,42 i wyższa jest tylko w województwie dolnośląskim (0,45).

Spośród wszystkich zabytkowych obiektów, czternaście posiada **status pomnika historii**, stanowiący przez prezydenta RP. Są to: śródmieście Krakowa, opactwo OO. Benedyktynów w Tyńcu i Kopiec Kościuszki w Krakowie, Kraków - zespół architektoniczny i urbanistyczny dzielnicy Nowa Huta; ponadto: Kopalnie soli w Wieliczce i Bochni, zespół staromiejski Starego Sącza, zespoły architektoniczno-krajobrazowe w Nowym Wiśniczu i Kalwarii Zebrzydowskiej, pole bitwy pod Racławicami oraz kościoły w Orawce, Szalowej i Staniątkach. Od 2023 roku pomnikiem historii jest również Opactwo OO. Cystersów w Mogile.

Spośród 32 polskich dóbr kultury wpisanych na **Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO** aż 14 znajduje się na terenie województwa małopolskiego. Należą do nich: Historyczne centrum Krakowa, niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny Auschwitz-Birkenau, królewskie kopalnie soli w Wieliczce i Bochni, zespół architektoniczno-parkowy w Kalwarii Zebrzydowskiej, cztery drewniane kościoły południowej Małopolski: w Dębnie, Sękowej, Binarowej i Lipnicy Murowanej oraz cztery drewniane cerkwie regionu karpackiego: w Brunarach Wyżnych, Kwiatoniu, Owczarach i Powroźniku.

W **wojewódzkiej ewidencji zabytków** figuruje ponad 47 tys. obiektów. Liczba ta stopniowo maleje, bo upływ czasu powoduje ich stratę, ale równocześnie na listę trafiają nowe obiekty.

Jedną z form ochrony terenów wyróżniających się krajobrazem kulturowym, których zagospodarowanie wymaga szczególnych regulacji związanych z zagospodarowaniem i użytkowaniem terenów są parki kulturowe. Spośród 40 istniejących w Polsce, 6 znajduje się na terenie województwa małopolskiego. Są to: Parki Kulturowe w Krakowie: Stare Miasto (pierwszy park kulturowy ustanowiony w Polsce), Kazimierz ze Stradomiem i Nowa Huta, Parki Kulturowe w Zakopanem: Kotliny Zakopiańskiej i obszaru ulicy Krupówki oraz Park Kulturowy Dzikowy Skarb w gminie Raciechowice.

Prawną ochronę zabytków i dziedzictwa kulturowego wspierają również inne formy popularyzowania jego wartości i znaczenia. Tematyczne **szlaki kulturowe** wiodące przez najciekawsze miejsca i obiekty historyczne to m. in. Małopolska Trasa UNESCO, Szlak Architektury Drewnianej, Szlak Cerkwi Łemkowskich, Szlak Średniowiecznych Miasteczek Małopolski, Szlak Warowni Jurajskich i wiele innych.

Specjalną rolę pełnią też **skanseny**, w których udało się zgromadzić autentyczne obiekty zabytkowe i odtworzyć obraz historycznej rzeczywistości. Największe z nich to Parki Etnograficzne: Sądecki w Nowym Sączu, Orawski w Zubrzycy Górnej, Nadwiślański w Wygiełzowie. W wielu innych miejscach gromadzone są mniejsze zbiory obiektów wartych ocalenia i dokumentowania historii i różnorodności kultury regionu (Szymbark, Zalipie, Jurgów, Sidzina, Łosie, Jędrzejkówka, Osada Czorsztyn, Dobczyce).

Wielokryterialna ocena krajobrazów dokonana w trakcie audytu dała podstawy do rekomendowania zmian w zakresie prawnej ochrony. Proponowane zmiany umieszczone są we wnioskach i rekomendacjach.

A.2.4 Krajobrazy priorytetowe [C]

Krajobraz priorytetowy, zgodnie z definicją zawartą w 2 art. upizp, to krajobraz szczególnie cenny dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne, czy estetyczno-widokowe, i jako taki wymagający zachowania lub określenia zasad i warunków jego kształtowania. Mając to na uwadze, metodyka wyznaczania krajobrazów priorytetowych zakłada, iż powinny do nich należeć krajobrazy, które spełniają jedno z czterech kryteriów:

- **unikatowość występowania** – krajobrazy posiadające niepowtarzalne, indywidualne cechy (unikatowe) dobrze zachowane, a przy tym wyraźnie rozpoznawalne i rzadko spotykane,
- **reprezentatywność** – krajobrazy będące klasycznymi (modelowymi) przykładami poszczególnych typów, posiadające cechy charakterystyczne dobrze zachowane, o małym stopniu przekształcenia,
- **dotychczasowa ochrona prawna** - krajobrazy, w których występują obszary lub obiekty objęte statusem parków narodowych, wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, pomniki historii, rezerваты przyrody i parki kulturowe,
- **ważność krajobrazu** – krajobrazy, które otrzymały najwyższą wartość we wszystkich kategoriach oceny cech analitycznych i syntetycznych lub spełniły przyjęte w ramach rozszerzonego kryterium ważności wskaźniki: ponad 50% udział w pow. krajobrazu istniejących lub planowanych parków krajobrazowych lub powiązania widokowe z sąsiednimi krajobrazami priorytetowymi.

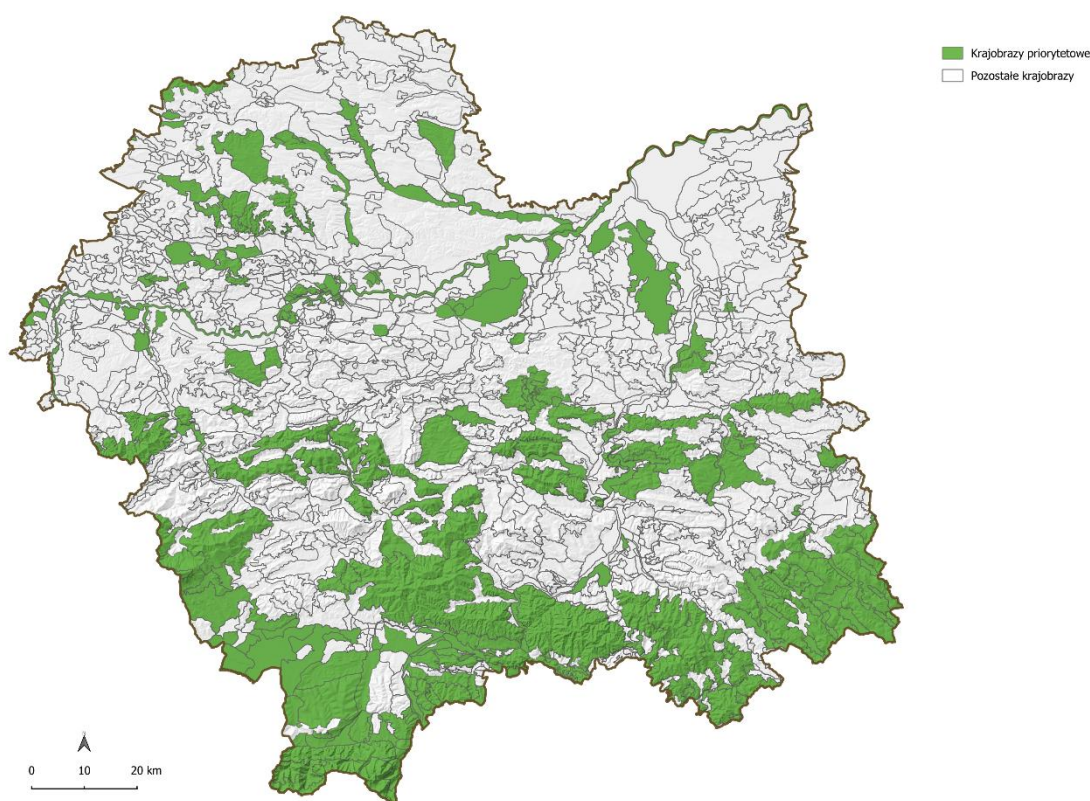
Jak wynika z powyższych informacji, wyznaczenie granic i wyodrębnienie krajobrazów priorytetowych nie było dowolne, tylko oparte na zdefiniowanych, obiektywnych kryteriach, określonych w przepisach Rozporządzenia⁸. Kryteria te opierają się o rozpoznanie i ocenę wartości krajobrazów według aktualnego stanu. Nie są powiązane z granicami administracyjnymi, strukturą własności gruntów,

⁸ Nowelizacja Rozporządzenia z dnia 19 października 2022 r. wprowadziła uszczegółowienia metodologii dotyczące sposobu wyznaczania krajobrazów priorytetowych. Wprowadzone zmiany polegały m.in. na: rozszerzeniu metody określania unikatowości krajobrazów i rozszerzeniu kryteriów ważności krajobrazów. Weryfikacja przepisów pozwoliła na dokonanie ostatecznej analizy i zidentyfikowanie krajobrazów priorytetowych w Małopolsce.

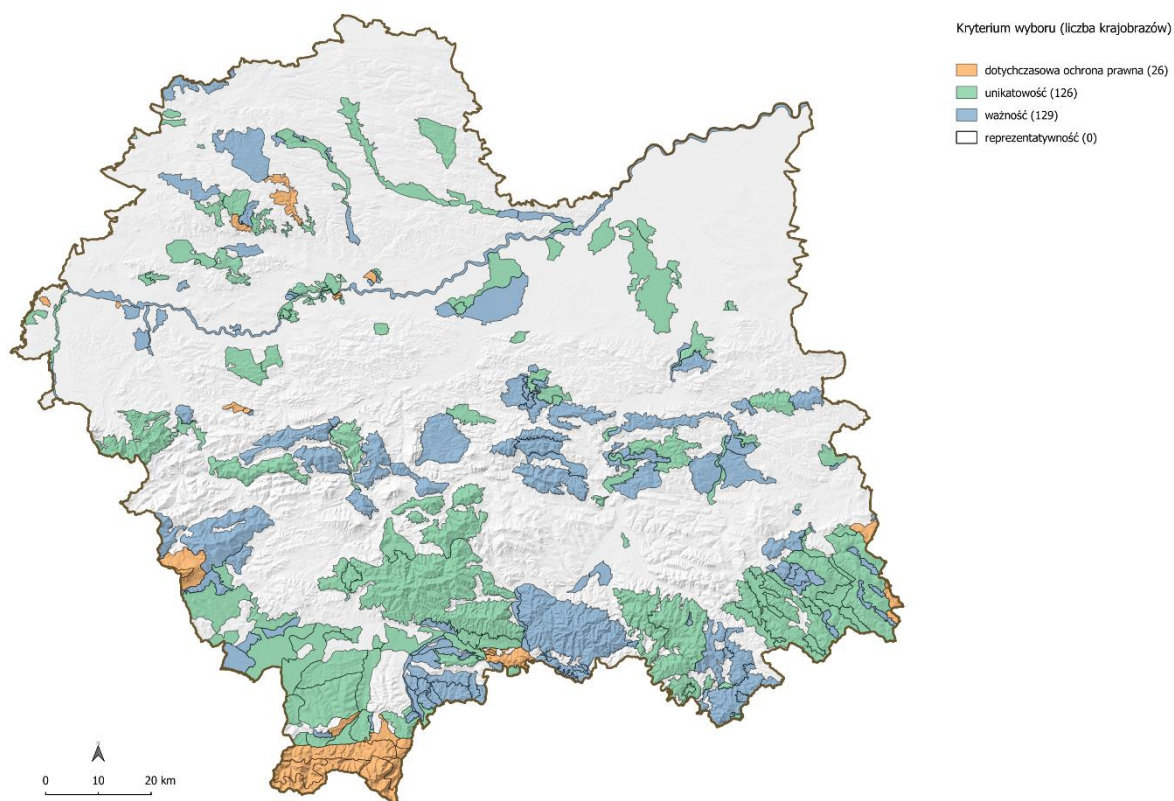
ewidencją geodezyjną bądź planowanymi zmianami przestrzennymi. Przeznaczenie terenów ustalone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego nie mogło zatem stanowić podstawy klasyfikacji krajobrazów.

Krajobrazy priorytetowe obejmują nie tylko tereny przyrodnicze. W ich granicach mogą znaleźć się tereny zarówno już zainwestowane, jak i te, które przewidziane są do zabudowy. Krajobraz jest bowiem całością, składa się z powiązanych ze sobą różnorodnych elementów zarówno przyrodniczych jak i kulturowych. O wartości krajobrazu decyduje jakość tych elementów, a przede wszystkim kompozycja, czyli funkcjonalne i widokowe powiązania pomiędzy nimi. Lasy, pola, zabudowa, sieć dróg razem mogą tworzyć harmonijną całość lub chaos i bezład.

W wyniku przeprowadzonych prac analitycznych na terenie województwa wyodrębnione zostały 282 krajobrazy priorytetowe.

Ryc. 6. Krajobrazy priorytetowe zidentyfikowane w Małopolsce

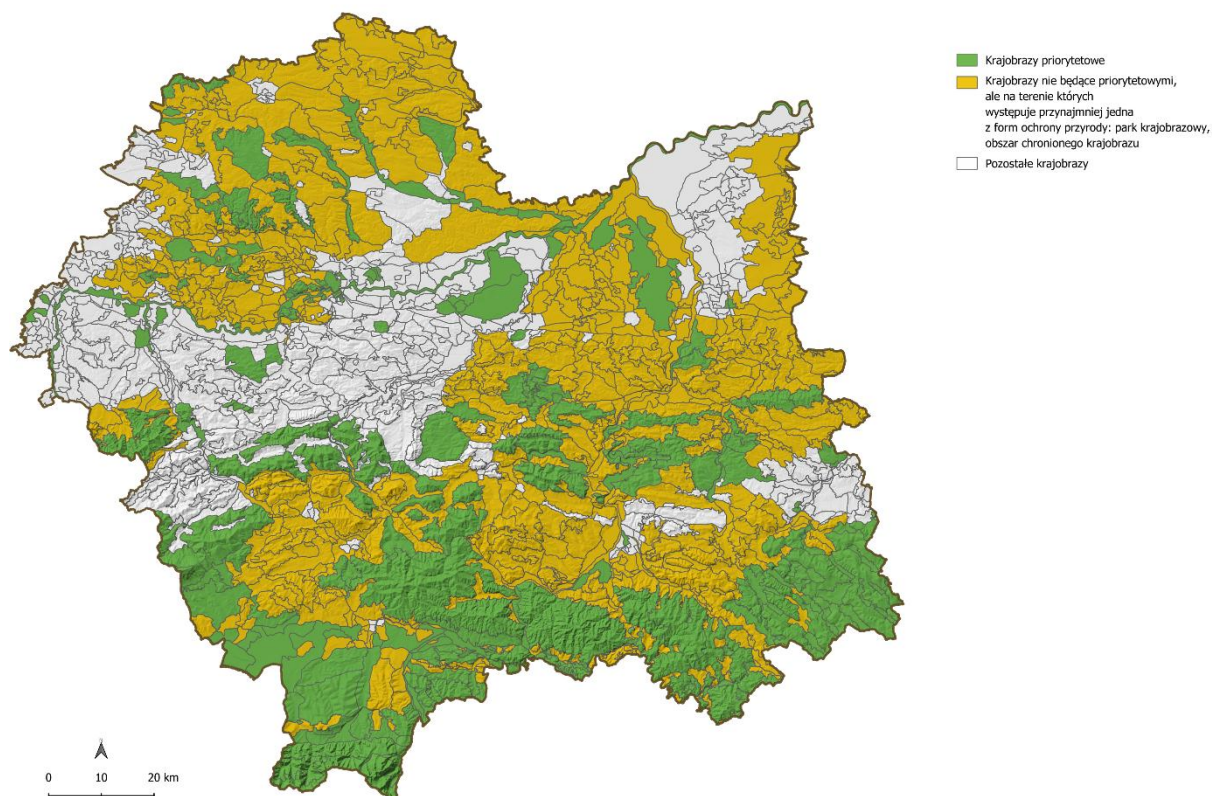

Ryc. 7. Krajobrazy priorytetowe – decydujące kryterium wyboru

A.2.5 Identyfikacja i ocena zagrożeń krajobrazów [D]

Zgodnie z wymaganiami metodyki sporządzania audytu wskazanie zagrożeń dla możliwości zachowania wartości krajobrazów objęło:

- **282 krajobrazy priorytetowe**
- **742 krajobrazy**, które nie spełniły kryteriów koniecznych do zakwalifikowania ich jako krajobrazy priorytetowe, ale znajdują się w obrębie:
 - obszaru parku kulturowego lub
 - obszaru parku narodowego, rezerwatu przyrody, parku krajobrazowego, obszaru chronionego krajobrazu lub
 - obiektów znajdujących się (lub proponowanych do umieszczenia) na listach Światowego Dziedzictwa UNESCO, obszarów Sieci Rezerwatów Biosfery UNESCO

Ryc. 8. Rozmieszczenie krajobrazów dla których należało wskazać zagrożenia

Tab. 2. Zestawienie krajobrazów objętych oceną zagrożeń względem wieloprzestrzennych form przyrodniczej ochrony prawnej

forma ochrony przyrody	KRAJOBRAZY			
	NIE PRIORYTETOWE		PRIORYTETOWE	
	Liczba krajobrazów*)	Powierzchnia [tys. ha]	Liczba krajobrazów*)	Powierzchnia [tys. ha]
park narodowy	21	0,2	45	37,88
park krajobrazowy	282	81,32	87	98,60
obszar chronionego krajobrazu	528	342,63	159	231,0

*) krajobraz liczony jest w zależności od występowania formy ochrony, co oznacza, że w przypadku występowania więcej niż jednej z nich, krajobraz przedstawiany jest przy każdej formie.

Ten etap prac polegał na zidentyfikowaniu zagrożeń według:

- **rodzajów** (z listy 50 rodzajów),

- **źródeł** (spośród 44 kategorii) z określeniem czy są one zewnętrzne czy wewnętrzne,
- **skali zagrożeń** (o rozpiętości 12 poziomów).

Rodzaje zagrożeń odnosiły się do tego, które składowe krajobrazu są przedmiotem zagrożenia: dziedzictwo przyrodnicze, dziedzictwo kulturowe, fizjonomia krajobrazu oraz walory akustyczne, zapachowe i sanitarne.

Źródła zagrożeń określone były w kategoriach: gospodarka przestrzenna, branżowe, zarządzanie środowiskiem, ochrona przyrody i ekonomiczne.

Skala zagrożeń uwzględniała zarówno zagrożenia istniejące, jak i potencjalne. Jako zagrożenia istniejące wskazano występujące i zaobserwowane aktualnie (w trakcie wykonywania audytu), jako zagrożenia potencjalne wskazano te, które z dużym prawdopodobieństwem mogą wystąpić do czasu sporządzenia kolejnego audytu krajobrazowego.

Określenie zagrożeń miało ścisły związek z opracowaniem w kolejnym etapie prac odpowiednich rekomendacji. Są one ukierunkowane na eliminowanie lub zminimalizowanie zidentyfikowanych zagrożeń oraz zaproponowanie kierunków działań mających na celu zapobieganie pojawienia się zagrożeń w przyszłości.

A.2.6 Rekomendacje i wnioski [E]

Kluczowym wynikiem audytu są rekomendacje dedykowane poszczególnym krajobrazom. Zdefiniowany cel główny wytycza ich kierunek. Określa on – adekwatnie do wartości i znaczenia krajobrazu w regionie – priorytet jego kształtowania.

Rekomendacje wynikają z przeprowadzonych analiz i ocen. Są zorientowane na kształtowanie harmonii krajobrazu, gdyż teraźniejsze zmiany tworzą rzeczywistość, która w przyszłości będzie częścią dziedzictwa regionu, przekazanego przyszłym pokoleniom. Ważne jest aby były one nośnikiem i świadectwem odpowiedzialności i kultury społeczności regionu.

Dbłość o krajobraz i sposób jego kształtowania należy – szczególnie w planowaniu przestrzennym - traktować jako odpowiedzialność za wspólne dobro i wartości, co powinno znajdować odzwierciedlenie w wążeniu różnorodnych interesów i ocenie długofalowych skutków rozstrzygnięć podejmowanych w procedurach planistycznych.

Audyt krajobrazowy nie wyłącza możliwości rozwoju inwestycyjnego, a na pewno nie ogranicza rozwoju społeczno-gospodarczego. Rekomenduje natomiast pożądane sposoby zagospodarowania i takie ich ukierunkowanie, które nie będzie prowadziło do negatywnych zmian degradujących krajobraz. W krajobrazach, w których wartością jest harmonia i piękno, czyli w krajobrazach priorytetowych ważne jest aby z rozważą podejmować przestrzenne rozstrzygnięcia, biorąc pod uwagę ich długofalowe skutki a także szeroki kontekst zmian, również społeczny i gospodarczy.

Należy przy tym mieć na uwadze, że audyt krajobrazowy nie zmienia i nie narusza ustaleń obowiązujących planów miejscowych i praw nabytych na ich podstawie ponieważ rekomendacje adresowane są do przyszłych aktów planistycznych. Nie wyklucza też możliwości utrzymania

dotychczasowego przeznaczenia i zasad zagospodarowania terenów w nowych planach o ile będzie to możliwe w świetle innych przepisów prawa. Rekomendacje mają charakter otwarty i kierunkowy. Nie mogą być przyjmowane do treści planów w sposób literalny lub eliminujący pozostałe istniejące obiektywnie uwarunkowania i okoliczności. Oczekiwaniem wobec gmin jest ich uwzględnienie w sposób i w zakresie, w jakim to będzie możliwe w kontekście rozpoznania stanu faktycznego i prawnego w danym terenie. W sytuacjach budzących wątpliwości na etapie uzgadniania projektów planów, sposób odniesienia się do rekomendacji audytu może być przedmiotem dodatkowych wyjaśnień lub uzasadnienia.

Rekomendacje i wnioski odnoszą się do trzech podstawowych zagadnień:

- kierunków i zasad kształtowania zabudowy, zagospodarowania i użytkowania terenów;
- wskazań dotyczących ochrony zabytków/dziedzictwa kultury;
- wskazań dotyczących form ochrony przyrody.

Przedstawione poniżej omówienie grup rekomendacji wyjaśnia ich zasadność i cel.

1. Rekomendacje w zakresie rozpraszania zabudowy

Rozproszenie osadnictwa w wielu obszarach województwa wynika z uwarunkowań fizyczno-geograficznych i historycznych. Zmiany gospodarcze i polityczne, jakie zaszły w kraju po 1989 roku oraz polityka przestrzenna gmin ostatnich dekad, przyniosły głębokie i dynamiczne przeobrażenia terenów wiejskich a jednym z najbardziej widocznych efektów stało się rozproszenie zabudowy o niespotykanej wcześniej skali. W wielu obszarach procesy te przesądziły o fizjonomii krajobrazów w sposób trwały a ich powstrzymanie nie jest już możliwe ze względu na liberalne prawo i uwarunkowania lokalnej polityki przestrzennej.

Istnieją jednak krajobrazy, które z różnych powodów zachowały czytelne struktury osiedleńcze i harmonijne współistnienie zabudowy i upraw rolnych, pasterskich czy sadowniczych. Są to krajobrazy, w których utrzymuje się wyraźny układ pól, miedz, zadrzewień śródpolnych, potoków; krajobrazy otwarte, stanowiące niezakłócony pejzaż rolniczy, będące często płaszczyznami o dużej i dalekiej ekspozycji widokowej. Dla takich obszarów audyt rekomenduje zapobieganie procesowi rozpraszania zabudowy.

Gminy, przy opracowywaniu dokumentów planistycznych, powinny wskazywać nowe tereny dopuszczające zabudowę albo w ramach uzupełnienia istniejących struktur osadniczych, albo jako ich naturalna i funkcjonalnie uzasadniona kontynuacja. Rekomendacje dla tych krajobrazów zmierzają do powstrzymania lokalizowania nowej zabudowy w miejscach dowolnych, przypadkowych, w oderwaniu od istniejących terenów zurbanizowanych. Są one zbieżne z kierunkiem i celami wprowadzonej reformy systemu planowania przestrzennego.

Zapobieganie rozpraszaniu zabudowy powinno znaleźć wyraz w aktach planowania przestrzennego w postaci jednoznacznie zdefiniowanego rozgraniczenia terenów przewidzianych do zabudowy (w różnych formach) i terenów otwartych.

2. Rekomendacje dotyczące zapobiegania negatywnym ingerencjom w krajobrazie

Krajobrazy priorytetowe wyodrębnione są na podstawie zobjektywizowanych kryteriów i cech, stanowiących o ich wyjątkowości. Celem audytu jest takie ukierunkowanie zmian w zagospodarowaniu przestrzennym, które będzie utrzymywać ich harmonię a równocześnie zmieniać je, szanując i wzbogacając ich wartości. Dlatego w rekomendacjach audytu zaleca się wykluczenie powstawania obiektów negatywnie dominujących formą, gabarytem, kolorem lub usytuowaniem. Pojawianie się w przestrzeni obiektów, budowli lub instalacji będących brutalną ingerencją, powoduje nieodwracalne szkody. Takim zmianom należy zapobiegać zawsze, ale w krajobrazach priorytetowych ma to wyjątkowe znaczenie. Tam należy poświęcić szczególną uwagę przewidywaniu skutków podejmowanych rozstrzygnięć planistycznych i inwestycyjnych. Nie oznacza to wykluczenia powstawania dominant krajobrazowych. Chodzi o to aby wszystkie inwestycje mające znaczący wpływ na krajobraz były projektowane z szacunkiem dla charakteru miejsca, w którym się pojawiają, były wkomponowane w otaczającą przestrzeń i stanowiły dopełnienie krajobrazu, a nie wyraźny dysonans przestrzenny.

Inwestycje związane z masowym ruchem turystycznym i ze sportami zimowymi nie są wyłączone z tych rekomendacji. Urządzenia techniczne (wyciągi narciarskie, koleje krzesełkowe itp.) są nieodłącznym elementem części górskich krajobrazów i muszą spełniać przede wszystkim wymagania techniczne. Ale obiekty im towarzyszące powinny harmonizować z krajobrazem i współgrać z najbliższym otoczeniem. Szczególnie istotne jest ich usytuowanie, budulec, forma i koloryt oraz sposób urządzenia terenów otaczających. Jest to kwestia o tyle istotna, że nasz region szczyci się jednymi z najcenniejszych polskich krajobrazów, a turystyka jest największym potencjałem regionu i dynamicznie rozwijającą się gałęzią gospodarki.

W rekomendacjach znalazły się zalecenia, aby w obszarach przyrodniczych realizacja niezbędnej infrastruktury turystycznej była zminimalizowana a nie dominująca. Aby nie zastępowała kontaktu z przyrodą tylko go ułatwiała, stając się integralną częścią otaczającego krajobrazu. Rekomendacje te dotyczą w szczególności: obiektów i urządzeń związanych z urządzeniem i wyposażeniem tras turystycznych; małej architektury, miejsc odpoczynku i rekreacji; wież, platform widokowych, obiektów towarzyszących stacjom narciarskim i innych form zagospodarowania turystycznego.

Do tej grupy rekomendacji należą również te, które postulują ograniczenie powstawania zabudowy nieadekwatnej do miejsca. Chodzi o obiekty przeskalowane (wielkopowierzchniowe, wieloprzestrzenne) lokalizowane w drobnych strukturach urbanistycznych zabudowy miast i wsi. Nie zawsze będzie to dotyczyć obiektów wielkopowierzchniowych, których parametry definiują przepisy prawa, ponieważ w różnych terenach przeskalowanie zabudowy może oznaczać odmienną wielkość i gabaryty, zależne od charakteru miejsca. Rekomendacja jest zaleceniem, aby ustalenia dopuszczalnych parametrów i form zabudowy zapewniały integrację nowej zabudowy z istniejącą tkanką osadniczą. W rekomendacjach chodzi również o eliminowanie lokalizowania w typowo wiejskich układach ruralistycznych, w małych podgórskich miejscowościach czy wręcz w terenach otwartych zabudowy typowej dla podmiejskich suburbiów, całkowicie obcych w krajobrazie i lekceważących charakter miejsca w których powstają. Zalecenia te powinny zostać poddane analizie i rozpoznaniu przez gminy w trakcie formułowania ustaleń planistycznych i w podejmowanych działaniach inwestycyjnych.

Rekomendacje zalecające nie dopuszczenie do powstawania w krajobrazach priorytetowych obiektów i form zagospodarowania stanowiących negatywną dominację dotyczą również infrastruktury

technicznej. W tych krajobrazach należy w szczególny sposób zadbać o to aby lokalizacja i forma obiektów nie dewastowała ich najcenniejszych walorów i krajobrazowej atrakcyjności. Dotyczy to w szczególności obiektów inżynierskich, obiektów infrastruktury energetycznej, obiektów OZE (farmy fotowoltaiczne, wiatrowe, biogazownie itp.), obiektów infrastruktury sieci telekomunikacyjnych i innych. Są to obiekty, które mają silne i trwałe oddziaływanie na krajobraz dlatego ich lokalizacja w krajobrazach priorytetowych i w obszarach eksponowanych widokowo powinna zostać poprzedzona przeanalizowaniem alternatywnych lokalizacji i oceną skutków przestrzennych (w tym również skutków dla rozwoju np. branż związanych z turystyką). Przy planowaniu tego rodzaju inwestycji należy domagać się rozwiązań minimalizujących negatywne oddziaływanie na krajobraz.

3. Rekomendacje dotyczące nawiązania do lokalnej tradycji i charakteru budownictwa

Kultura budownictwa jest dziedzictwem i materialnym świadectwem lokalnej tożsamości. Kształtuje się nieprzerwanie, przechodząc ewolucję form architektonicznych i funkcji. Współczesne nawiązanie do tradycji budownictwa nie polega na odtwarzaniu lub powielaniu form i stylistyki z wybranego okresu historycznego ani na zatrzymaniu czasu. Nawiązanie do tradycji oznacza współczesną kontynuację, czyli tworzenie nowych wartości w taki sposób, który nie lekceważy i nie kontestuje kulturowych fundamentów i otaczającego krajobrazu. Szanując otaczającą przestrzeń, specyfikę i historię miejsc czerpie inspiracje do kształtowania współczesnych form zagospodarowania, o standardach odpowiadającym potrzebom cywilizacyjnym. Tak rozumiana ciągłość kulturowa pozwala na bazie lokalnej odrębności i autentyzmu budować niepowtarzalną atrakcyjność miejsc. W odróżnieniu od powszechnej unifikacji zabudowy, zapożyczeń obcych wzorców czy pretensjonalnych deformacji stylistycznych.

Rekomendacje audytu nie zawierają szczegółowych wskazań, ponieważ to na poziomie gmin trzeba identyfikować wzorce kulturowe i wartości lokalnej tradycji, zasługujące na przetrwanie i kontynuację w nowej, współczesnej formie. W wielu gminach dokumenty planistyczne zawierają odpowiednie ustalenia. Rekomendacje w tych przypadkach są zachętą do podtrzymania dotychczasowych kierunków lokalnej polityki przestrzennej a nie wymaganiem istotnych zmian.

Należy też pamiętać, że plany miejscowe w tym zakresie powinny być wyważone i określać tylko te parametry, które są kluczowe dla właściwego wkomponowania nowej zabudowy w istniejącą tkankę, zapewnią prawidłową kontynuację dotychczasowego układu przestrzennego i uniemożliwią lekceważenie kontekstu przestrzennego i tradycji miejsca. Nie chodzi o drobiazgowość i nadmierną szczegółowość regulacji planistycznych, bo to zbyt często prowadzi jedynie do formalizmu prawnego, a przy niewystarczającej znajomości źródeł i regionalnego autentyzmu, sprowadza się do banalnego naśladownictwa i powielania wzorców czy też wypaczeń tradycyjnej stylistyki. Chodzi o taki rozwój przestrzenny, który opiera się na poszanowaniu własnego dziedzictwa, wrażliwości na kontekst przestrzenny i kulturze projektowania. Rekomendacje audytu kierują uwagę gmin na takie postrzeganie problemu i podejmowanie odpowiednich działań.

4. Rekomendacje dla terenów zabudowanych wyróżniającą się lokalną formą architektoniczną (LFA)

W kartach krajobrazów, w których wyznaczone zostały tereny zabudowane wyróżniającą się formą architektoniczną (LFA) zawarte są inwentaryzacyjne dane nt. parametrów zabudowy wg wymagań

zawartych w Rozporządzeniu. Nie oznacza to, że należy je w całości przenosić do ustaleń planów. W rekomendacjach zaleca się **dostosowanie** lub **nawiązanie** nowej zabudowy do katalogu cech LFA.

„Dostosowanie” dotyczy nowej zabudowy realizowanej w granicach terenów LFA, jako jej dopełnienie lub modernizacja. Nowe inwestycje powinny być dostosowane skalą, usytuowaniem i charakterem do zabudowy o wyróżniającej się formie architektonicznej, kontynuując zachowany układ urbanistyczno-architektoniczny (sytuowanie budynków, linie zabudowy). Odpowiedni zakres parametrów, stanowiących część ustaleń planu zagospodarowania przestrzennego powinien zostać zaczerpnięty z karty LFA, przy uwzględnieniu współczesnych wymagań technicznych i lokalnych uwarunkowań.

„Nawiązanie” wskazuje na konieczność korelacji nowej zabudowy z zabudową w wyodrębnionych terenach LFA. Może być współczesną reminiscencją i odwołaniem się do charakterystycznych cech i tradycyjnych wzorców. Rekomendacje w tym zakresie należy interpretować na etapie sporządzania planów miejscowych odpowiednio do lokalnej specyfiki. Mogą być one również wykorzystane w procesie projektowania architektonicznego przez projektantów i inwestorów.

W odniesieniu do realizacji inwestycji w przestrzeni publicznej, wytyczne dla obszarów LFA mogą być pomocne w osiąganiu odpowiednich standardów i jakości urbanistyczno-architektonicznej oraz przełamaniu ograniczeń, jakie niesie prawo zamówień publicznych, wymuszające stosowanie najtańszych rozwiązań, materiałów i technik wykonawczych.

5. Rekomendacje dotyczące katalogów form architektonicznych

Zdefiniowane dla terenów LFA cechy i parametry zabudowy mają charakter inwentaryzacyjny, nie wyczerpują wiedzy i informacji na temat tradycyjnych form budownictwa w Małopolsce. Dotyczą jedynie określonych terenów wyznaczonych zgodnie z przepisami Rozporządzenia.

Zróżnicowanie kulturowe naszego województwa, mające swe źródło w historii i specyfice regionu powoduje, że różne jego części mają wyraźnie odmienny charakter i odmienne tradycje budowlane.

Dlatego jednym z wniosków audytu są rekomendacje opracowania katalogów form architektonicznych dla tych obszarów, które charakteryzują się zachowaną tradycją budownictwa o unikalnych cechach, nie spotykanych w innych częściach regionu. Dotyczy to terenów, gdzie ta tradycja jest silnie zakorzeniona i odnajduje się nie tylko w zabudowie historycznej, ale w różnej formie również w zabudowie współczesnej. Opracowanie poszczególnych katalogów nie będzie ograniczone do terenów wyznaczonych granicami LFA lub granicami istniejących parków krajobrazowych. Obejmie obszary o wyraźnej odrębności kulturowej i specyfice form urbanistyczno-architektonicznych: Spisz, Orawa, Pieniny, doliny Popradu i Dunajca oraz Beskid Niski. Katalogi będą definiować istotę, cechy i zróżnicowania tradycji budowlanej (w kolejnych fazach, nie wyłączając okresu powojennego). Oparte o profesjonalny warsztat badawczy posłużą do opisu charakterystycznych cech i tradycji budownictwa, a tym samym do utrwalenia i pogłębienia wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym. Nie będą one katalogiem form, które należy kopiować ale mogą być wykorzystane (jako merytoryczna podstawa) dla ustalania przez gminę zasad kształtowania zabudowy w planach miejscowych a także być źródłem inspiracji dla architektów i inwestorów w poszukiwaniu współczesnych form architektonicznych nawiązujących do autentycznej tradycji budowlanej. Dzięki ukazaniu źródeł, ewolucji i odrębności regionów kulturowych publikacje te mają szansę stać się też ważnym elementem upowszechniania i utrwalania lokalnej tożsamości oraz materiałem dla działań edukacyjnych.

Intencje i sens katalogów najlepiej oddaje fragment tekstu zamieszczony we wstępie do Katalogu form zabudowy dla jurajskich parków krajobrazowych (Kraków 2019) Jego uniwersalne przesłanie powoduje, że odnosi się do każdego z odrębnych regionów kulturowych:

"Ma służyć przede wszystkim pokazaniu piękna i bogactwa lokalnych tradycji architektonicznych, ale także być źródłem informacji i inspiracji dla architektów, projektantów, a zwłaszcza mieszkańców, mogących z dumą i twórczo kontynuować dziedzictwo kultury. Ideą Katalogu nie jest zobligowanie do powielania form i technologii z minionych wieków, ale pokazanie, że regionalna, rodzima stylistyka i detal są najcenniejsze. Góralskie chaty są piękne tylko na Podhalu, a mury pruskie na Śląsku, Kaszubach, Warmii i Mazurach. Budownictwo jurajskie w niczym im nie ustępuje, jest natomiast najlepszym, co można kontynuować na Jurze"

Adresatem rekomendacji dotyczących opracowania katalogów nie są samorządy gmin.

6. Rekomendacje dotyczące kształtowania krajobrazów rolniczych

Zanikanie tradycyjnych funkcji rolniczych powoduje, że coraz więcej gruntów rolnych jest (i będzie) ugorowanych. Problemem jest to, że zarastanie gruntów poddanych długoletniemu stosowaniu chemicznych środków ochrony ogranicza naturalność procesów odtwarzania się różnorodności biologicznej. W konsekwencji ogromne obszary porastają gatunkami inwazyjnymi, skutecznie wypierającymi naturalne siedliska przyrodnicze i lokalną roślinność. Część z tych obszarów powinna być objęta odpowiednimi programami i różnymi formami wsparcia w celu przeciwdziałania negatywnym skutkom porzucenia dotychczasowych form użytkowania. Zanikająca funkcja rolnicza ma istotne znaczenie nie tylko dla bioróżnorodności i równowagi ekosystemów a pośrednio również dla bezpieczeństwa i odporności regionu na wypadek sytuacji kryzysowych. Rozległe ugory i zachwaszczone pola z rozproszoną wśród nich nową zabudową, pozbawioną rodzimej, naturalnej roślinności zdecydowanie obniżają jakość krajobrazu.

Rekomendacje w tym zakresie będą podstawą do podejmowania współpracy samorządów lokalnych z organami odpowiedzialnymi za ochronę przyrody oraz ochronę i wspieranie rozwoju dziedzictwa kulturowego i tradycyjnych form rolnictwa i hodowli.

7. Rekomendacje dotyczące zachowania ekspozycji krajobrazu

Zgodnie z wymaganiami Rozporządzenia w audycie zostały zidentyfikowane płaszczyzny widokowe, będące przedpolami ekspozycji; linie widokowe, będące osiami widokowymi oraz punkty widokowe⁹. Są to miejsca umożliwiające percepcję najpiękniejszych panoram i widoków w krajobrazie Małopolski. Niektóre mają charakter bardziej lokalny, ale nie mniej ważny, szczególnie dla gmin, których rozwój opiera się na turystyce. Dotyczą obszarów o szczególnej wrażliwości na zmiany przestrzenne, dlatego ich zagospodarowanie nie powinno być dowolne i przypadkowe. Przykładem takim są np. niezabudowane stoki dolin o wyjątkowym znaczeniu dla fizjonomii krajobrazu, tereny niezabudowanych płaszczyzn o szerokiej perspektywie lub szczególnej ekspozycji widokowej, brzegi zbiorników wodnych itp. W większości przypadków obejmują obszary, na których zabudowa nie jest przewidziana w planach gmin lub nie jest możliwa z racji innych przepisów prawnych, a audyt podtrzymuje dotychczasowe przesądzenia, zapobiegając negatywnym zmianom w przyszłości.

⁹ Definicje zawiera Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia z późniejszymi zmianami.

Z uwagi na to, że audyt krajobrazowy sporządzany jest dla całego województwa, skala opracowania nie daje wystarczających podstaw do precyzyjnego ustalenia granic płaszczyzn widokowych i wymaga uzupełnienia stanu wiedzy w skali lokalnej. Linie widokowe są prowadzone na ogół wzdłuż istniejących dróg, szlaków turystycznych lub grzbietami wzniesień, ale ich przebieg nie posiada geodezyjnej dokładności. Podobnie lokalizację punktów widokowych należy traktować orientacyjnie. Uściślenie granic, przebiegu i lokalizacji tych elementów oraz określenie zasad ich zagospodarowania może nastąpić tylko w ramach stanowienia prawa miejscowego.

Wyznaczone płaszczyzny, linie i punkty widokowe mogą stać się podstawą wyznaczenia stref ochrony krajobrazu w przyszłych planach ochrony dla parków krajobrazowych lub w obszarach chronionego krajobrazu. Będzie to poprzedzone wykonaniem szczegółowych inwentaryzacji analiz i studiów krajobrazowych, pozwalających na ich uściślenie. Dopiero na tej podstawie będzie można sprecyzować ich faktyczny zasięg oraz niezbędne ograniczenia lub szczególne warunki zagospodarowania. Ustalenie tych stref odbywać się będzie w trybie stanowienia prawa miejscowego (uchwały sejmiku województwa o planie ochrony lub uchwały o strefie ochrony krajobrazu w OChK), a więc z udziałem społeczeństwa i w uzgodnieniu z gminami.

Do czasu ustanowienia tych stref, wytyczne odnośnie określenia walorów ekspozycji krajobrazu (zawarte w rekomendacjach) należy uwzględniać w planowaniu przyszłego zagospodarowania terenów. Dla tych obszarów przeanalizowanie uwarunkowań, dokonywane każdorazowo w ramach prowadzonych przez gminę prac planistycznych, powinno uwzględniać potrzebę zachowania (w całości lub części) istniejących walorów krajobrazowych. Zasady kształtowania zabudowy powinny dotyczyć sytuowania zabudowy w taki sposób, aby zachować możliwość percepcji krajobrazu; mogą również dotyczyć określenia dopuszczalnych gabarytów obiektów, aby nie wpływały one negatywnie na jego ekspozycję.

Audyt krajobrazowy w swoich rekomendacjach nie wprowadza zakazu zabudowy ponieważ zakaz taki może być on ustalony jedynie w drodze ustanowienia odpowiedniego aktu prawa miejscowego.

8. Rekomendacje związane z ochroną krajobrazów przyrodniczych

Przyrodnicze krajobrazy Małopolski oraz bogactwo bioróżnorodności są bez wątpienia unikalne w skali kraju. Ale ich zachowanie to nie tylko obowiązek ochrony przyrody, nie tylko kwestia estetyki czy jakości życia. Dla znacznej części naszego regionu walory krajobrazowe stanowią podstawę atrakcyjności turystycznej i potencjał rozwoju gospodarczego. Dlatego troska o jakość krajobrazu nie może ograniczyć się tylko do formalizmu ochrony, wynikającej z przepisów ustawowych, ale powinna oznaczać świadome przyjęcie określonego systemu wartości i odpowiedzialne kształtowanie zmian krajobrazowych. Obszary najcenniejsze pod względem przyrodniczym są w większości chronione przepisami ustaw a **wyniki audytu nie rozszerzają i nie zastępują obowiązujących z mocy prawa regulacji, obowiązków czy kompetencji. Nie naruszają również obowiązujących przepisów prawa w tym zakresie. Podkreślają jednak wagę najważniejszych dla fizjonomii krajobrazów elementów przyrody. Nie jest obojętne w jakim stanie są lasy na górskich stokach, rzeki i potoki płynące naturalnymi dolinami, czy otwarte obszary pól i łąk. Rekomendacje koncentrują się na zachowaniu i utrwalaniu w miarę możliwości ich krajobrazowych wartości.**

wody

Rekomendacje w odniesieniu do cieków wodnych zawierają zalecenia prowadzenia koniecznych prac hydrologicznych (związanych m. in. z ochroną przeciwpowodziową lub spowolnieniem spływu wód)

przy ograniczeniu ingerencji do minimum i wykorzystaniu w maksymalnym stopniu naturalnego charakteru koryt, brzegów i ich obudowy biologicznej. Rekomendacje mają na celu zapobieganie nieuzasadnionemu i nadmiernemu betonowaniu rzek i potoków i utrzymanie ciągłości krajobrazów wód płynących.

Podobnie ważnymi elementami krajobrazów (niezależnie od ich niezwykle istotnej roli w systemie przyrodniczym) są wszystkie tereny podmokłe, bagienne, źródłkowe. W rekomendacjach audytu zaleca się ich zachowanie w stanie naturalnym. Powyższe zalecenia nie eliminują możliwości wykonania prac niezbędnych z punktu widzenia bezpieczeństwa. Rekomendacje w tym zakresie są też spójne z wieloma innymi podejmowanymi działaniami na rzecz gospodarowania wodami, ochroną przed suszą, zwiększeniem małej retencji itd., podejmowanymi w odpowiedzi na potrzeby środowiska i zmiany klimatu.

las

Lasy Małopolski to wartość nie do przecenienia pod względem krajobrazowym. Panoramy zalesionych pasm górskich i pogórzy kształtują krajobrazy południowej części regionu i są nieodłącznym elementem atrakcyjności turystycznej regionu. Nie jest obojętne czy będą to autentyczne ekosystemy leśne z całym bogactwem przyrody, czy zostaną przekształcone w gospodarcze plantacje. Zmieniające się cywilizacyjne potrzeby w coraz większym stopniu doceniają wartość naturalnych lasów, jako środowiska niezbędnego dla życia nie tylko dla zwierząt ale dla ludzi. Stąd w rekomendacjach postuluje się zachowanie najstarszych kompleksów leśnych i najcenniejszych pod względem przyrodniczym ekosystemów leśnych, szczególnie w lasach mających status lasów ochronnych (wodochronnych i glebochronnych) W praktyce oznacza to utrzymanie, odtwarzanie i pomnażanie ich wartości poprzez odpowiednie zabiegi i prowadzenie zrównoważonej gospodarki leśnej.

W audycie zwrócona jest też uwaga na problem niszczenia lasów przez niczym nie regulowane uprawianie rekreacji zmotoryzowanej oraz coraz większą dostępność leśnych terenów dla zmotoryzowanej turystyki. Oprócz niewątpliwych szkód i zniszczeń jakie to niesie w przyrodzie, problem generuje konflikty użytkowania obszarów i szlaków turystycznych.

Ważnym elementem leśnych krajobrazów są śródleśne polany. Szczególnie w lasach górskich stanowią one nie tylko element systemu przyrodniczego, ale również wartość tradycji związanej z kulturą gospodarczą (polany pasterskie). Rekomendacje audytu są ukierunkowane na ich ochronę: niedopuszczenie do stopniowego zamieniania ich w tereny zabudowy, często pod pretekstem użytkowania rolniczego, rekreacyjnego czy turystycznego. Ochrona przed przekształceniami tych terenów leży w kompetencji gmin. Zachowanie ekosystemów leśnych polan i zapobieganie ich zarastaniu roślinnością inwazyjną dedykowane jest organom współpracującym na poziomie regionalnym, posiadającym odpowiednie środki i kompetencje.

Rekomendacje związane z ochroną krajobrazów leśnych i tych związanych z wodami adresowane są nie tylko do samorządów lokalnych, ale również do instytucji i organów zarządzających tymi terenami. Wymagają współdziałania i uwzględnienia potrzeb związanych z ochroną krajobrazów, jako wspólnego dobra o znaczeniu regionalnym.

korytarze ekologiczne

Prawidłowo funkcjonujący system przyrodniczy to bogate lasy, czyste wody w naturalnych korytach, piękne łąki, pola i różnorodność świata roślin i zwierząt. To również harmonijne współistnienie ze środowiskiem człowieka, oparte na konstytucyjnej zasadzie zrównoważonego rozwoju. Na niej opiera

się cała gospodarka i planowanie przestrzenne. Równoważenie potrzeb ochrony przyrody i rozwoju gospodarczego polega na kompromisach, przy czym niektóre obszary będą zdecydowanie zdominowane przez człowieka a w niektórych dominacja musi przysługiwać przyrodzie. Sieć korytarzy ekologicznych oraz obszary węzłowe wyznaczają te miejsca, w których zmiany antropogeniczne muszą w szczególny sposób uwzględniać potrzeby przyrody i zapobiegać konfliktom użytkowania.

Rekomendacje audytu w tym zakresie są wypełnieniem przepisów Rozporządzenia a ponadto konsekwencją przyjętych przez samorząd regionalny kierunków polityki w dziedzinie ochrony zasobów przyrodniczych, środowiska i klimatu, zawartych w Strategii Rozwoju Województwa Małopolskiego „Małopolska 2030” oraz Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego. Odwołują się do treści obowiązującego PZPWM, w którym wyznaczone są obszary węzłowe i sieć korytarzy ekologicznych. Są to zatem rekomendacje, które nie niosą nowych wymagań ale podkreślają wagę i znaczenie ciągłości systemu przyrodniczego dla jakości krajobrazów regionu.

W obszarach węzłowych i krajowych korytarzach ekologicznych, stanowiących ogniwa europejskiej sieci ekologicznej, rekomenduje się respektowanie zasady **nadrzędności** ochrony środowiska przyrodniczego oraz prawidłowego funkcjonowania wszystkich jego elementów (ciągłości ekologicznej) nad innymi celami. Oznacza to, że w tych obszarach działania antropogeniczne powinny być podporządkowane przyrodzie.

W pozostałych obszarach, w których przebiegają powiązania ekologiczne o znaczeniu regionalnym zaleca się takie ich zagospodarowanie, które zapewni **zachowanie ciągłości ekologicznej**.

Rekomendacje dotyczące korytarzy ekologicznych nie rozszerzają wymagań, jakie w tym zakresie wynikają z przepisów odrębnych.

9. Rekomendacje dotyczące porządkowania reklam w krajobrazie

Wszechobecność, jakość i chaos reklamy zewnętrznej jest jedną z najbardziej widocznych form degradacji krajobrazu. W audycie zawarte są rekomendacje wskazujące obszary predestynowane do objęcia regulacjami tzw. uchwał krajobrazowych. Odnoszą się do terenów, w których ekspozycja szczególnie wartościowych krajobrazów już jest albo może wkrótce być zakłócone przez niekontrolowane umieszczanie reklam. Wskazania te są kierowane nie tylko do terenów o szerokiej perspektywie i panoramach widokowych. Są wskazane również w wartościowych przestrzeniach kulturowych, w których zbyt często dochodzi do przesłaniania całych elewacji budynków i ogrodzeń, sytuowania konkurujących z istniejącą tkanką urbanistyczną elementów, dominujących gabarytami, kolorem lub światłem. Na ten rodzaj agresji przestrzennej narażone są szczególnie centra miast i wsi, zespoły zabudowy historycznej oraz obszary atrakcyjne turystycznie. Wprowadzenie reguł i porządku w dopuszczalnych rodzajach i sposobach sytuowaniu tablic, szyldów, reklam, elementów małej architektury i ogrodzeń wprowadzi w takich miejscach nową, lepszą jakość i inną kulturę przestrzeni. Pozwoli też wyeksponować ich urodę i wartość. Audyt wskazuje też miejsca lub odcinki dróg publicznych, wzdłuż których należy doprowadzić do porządku zasady sytuowania reklam lub nawet – w miejscach szczególnych – wprowadzić całkowity zakaz ich lokalizacji. Przesłanki tych rekomendacji wynikają z analiz przeprowadzonych w trakcie prac nad audytem i dotyczą tras o szczególnej ekspozycji

widokowej. **Do decyzji gmin pozostanie doprecyzowanie granic tych obszarów oraz ustalenie szczegółowych regulacji w zakresie dopuszczonym przepisami uopizp.**

10. Rekomendacje i wnioski dotyczące tworzenia nowych parków kulturowych

Ustanowienie parku kulturowego pomaga samorządom gmin zarządzać przestrzenią w zakresie innym niż umożliwia to plan miejscowy, m. in. sprawami związanymi z umieszczaniem nośników reklamowych, szyldów, informacji, elementów małej architektury oraz obiektów tymczasowych, a także prowadzeniem działalności usługowej i handlowej czy zmianami sposobu korzystania z zabytków. Na obszarze parku kulturowego decyzje lokalizacyjne wydawane są w oparciu o plan miejscowy, a nie o administracyjną procedurę „wuzetek”. To zapewnia nie tylko przewidywalność zmian w zagospodarowaniu, ale również – poprzez ustawową procedurę – jawność stanowienia prawa lokalnego w odniesieniu do dopuszczalnych działań inwestycyjnych. Taki stan prawny tworzy stabilne warunki inwestowania i podnosi wartość nieruchomości. Nie bez znaczenia jest również marketingowy aspekt ustanawiania parków kulturowych. Mogą one zostać wykorzystane do promocji i budowania prestiżu miejsca i przekładać się na różne kategorie jego atrakcyjności rynkowej.

W ustaleniach audytu zawarte są rekomendacje wskazujące te obszary, na których uzasadnione jest utworzenie parku kulturowego. Dotyczy to miejsc, gdzie zachowany jest, charakterystyczny dla miejscowej tradycji, krajobraz kulturowy. Miejsc, w których zabytki i obiekty historyczne powinny otrzymać ochronę otaczającej je przestrzeni, odpowiednią ekspozycję i urządzone sąsiedztwo. Te szczególne obszary powinny być przede wszystkim chronione przed przypadkowymi zmianami niszczącymi ich charakter oraz przed nieuporządkowanym wykorzystywaniem przestrzeni publicznej. Obejmują one, zachowane w miastach i wsiach, układy urbanistyczno-krajobrazowe o wyjątkowej w skali regionu wartości historycznej i kompozycyjnej.

Rekomendacje dotyczące ustanowienia parków kulturowych mają charakter sugestii. W każdym przypadku decyzję o powołaniu parku kulturowego podejmuje samorząd. Powołanie parku kulturowego nie jest warunkiem uzgodnienia i pozytywnego zaopiniowania projektu aktu planistycznego.

11. Rekomendacje i wnioski dotyczące ustanowienia innych prawnych form ochrony krajobrazu

Parki krajobrazowe

Rekomendacje odnoszące się do ustanowienia nowych parków krajobrazowych wynikają z przyjętych i realizowanych przez samorząd regionalny kierunków polityki w dziedzinie ochrony zasobów przyrodniczych, środowiska i klimatu, przyjętych w Strategii Rozwoju Województwa Małopolskiego „Małopolska 2030” (2020 r.) oraz w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego (2018 r.). Są one zorientowane na utworzenie ciągłości i spójności ochrony pasm karpaccich oraz ustanowienia skutecznych reguł równoważenia rozwoju najcenniejszych krajobrazów. Obszary te są już objęte ochroną w postaci Południowomałopolskiego OChK, a wiele terenów jest chronionych w ramach programu Natura 2000. Są to jednak formy ochrony, które obejmują tylko poszczególne ekosystemy, gatunki lub siedliska a nie krajobraz jako całość, składającą się z wielu powiązanych ze sobą elementów kształtowanych przez naturę i cywilizację.

Audyt nie przesądza o granicach planowanych parków krajobrazowych. Ustanowienie parku krajobrazowego poprzedza szereg prac, mających na celu rozpoznanie i ocenę zasobów, określenie przedmiotu i celu ochrony, a także ocenę realnych możliwości i sposobów tej ochrony.

Utworzenie nowego lub powiększenie istniejącego parku krajobrazowego następuje w drodze uchwały sejmiku województwa, w ramach ustawowej procedury i przy udziale gmin, na których park krajobrazowy ma powstać.

Ustanowienie parku krajobrazowego i planu jego ochrony pozwala ustalić zasady i uregulować relacje w środowisku przyrodniczo-kulturowym, tak by procesy rozwoju kształtowały jego harmonię w nowej, współczesnej formie. Utrwalanie unikalnych wartości przestrzeni leży w interesie całego regionu i nie stoi w sprzeczności z rozwojem gospodarczym. Wręcz odwrotnie – może być stymulatorem tego rozwoju.

Zespoły przyrodniczo - krajobrazowe

Oprócz rekomendacji dotyczących utworzenia parków krajobrazowych w audycie zawarte są sugestie objęcia ochroną terenów o wysokiej wartości krajobrazowej, w których ochronie podlegają tylko pojedyncze obiekty bez otoczenia lub terenów, które tworzą szczególną kompozycję przyrodniczo-kulturową. Ewentualne ustanowienie takiej ochrony leży w kompetencji gmin, jako odrębna forma (np. zespół przyrodniczo-krajobrazowy) lub odpowiednio skonstruowane ustalenia planistyczne. Poprzedzać je powinno zbadanie potencjału i wartości obszaru, określenie co jest przedmiotem i celem ochrony oraz ustalenie odpowiednich zasad zagospodarowania.

Rezerваты przyrody

Wskazanie w rekomendacjach potencjału przyrodniczego na utworzenie rezerwatu przyrody, jest postulatem przeprowadzenia odpowiednich analiz i badań szczegółowych. Rekomendacja nie ma charakteru stanowiącego a ustanowienie rezerwatu podlega procedurze określonej w przepisach odrębnych.

12. Pozostałe rekomendacje

Poza wyżej wymienionymi grupami wniosków i rekomendacji znajdują się również takie, które mają charakter szczególny, występują na niewielkich obszarach, bądź dotyczą zagadnień specyficznych dla danego krajobrazu.

PODSUMOWANIE

Wynikiem audytu krajobrazowego jest przede wszystkim zidentyfikowanie 282 krajobrazów szczególnie cennych dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości, czyli krajobrazów priorytetowych. Na podstawie przeprowadzonych prac, w tym zdefiniowanych zagrożeń, zostały dla nich sformułowane rekomendacje ukierunkowane na harmonijne kształtowanie współczesnej przestrzeni zachowującej ich najcenniejsze wartości. Zgodnie z wymaganiami ustawy, dla 741 krajobrazów, które nie uzyskały rangi krajobrazów priorytetowych, ale są objęte wymienionymi w ustawie prawnymi formami ochrony, również zdefiniowane zostały wytyczne pozwalające utrwalić ich charakterystyczne cechy i walory.

Adresatami audytu są w dużej mierze samorządy, ale szereg rekomendowanych działań powinno być podejmowanych we współpracy i współdziałaniu z organami i instytucjami rządowymi, organizacjami pozarządowymi a przede wszystkim z lokalnymi społecznościami. Kompatybilność tych działań ma potencjał do wywołania efektu synergii, przynoszącego wymierne korzyści przestrzenne. Może również przyczynić się do budowania wspólnoty celów na poziomie regionalnym i lokalnym.

Wyższa jakość środowiska, bardziej harmonijna przestrzeń i większa troska o zachowanie wartości krajobrazu to rosnące potrzeby cywilizacyjne, coraz mocniej artykułowane w kulturze europejskiej. Mogą stać się, w niedalekiej perspektywie, czynnikami sprzyjającymi trwałemu rozwojowi wielu obszarów i w wielu dziedzinach.

Jakość krajobrazu wiąże się też z szeroko pojmowaną jakością życia, obejmując wszystkie jego sfery: zamieszkanie, pracę, wypoczynek. Jest to trwały związek zarówno czynny i bierny, bo z jednej strony jesteśmy twórcami przemian krajobrazu, a równocześnie ich odbiorcami. Jako twórcy powinniśmy umieć zadbać o jego jakość, a jako odbiorcy winniśmy szanować jego wartości. W tym celu konieczna jest umiejętność dostrzegania krajobrazów (nie tylko tych albumowych), wiedza o czynnikach, które wpływają na ich jakość i zachodzące zmiany, a także wyobrażenia o przyszłych skutkach teraźniejszych aktywności w przestrzeni. Do tego mogą przyczyniać się programy edukacyjne, budujące wrażliwość przestrzenną, promocja zagadnień krajobrazowych i związków krajobrazu z różnymi sferami życia oraz problemami cywilizacyjnymi. Edukacja społeczeństwa prowadząca do świadomego postrzegania przez ludzi krajobrazu i zmian w nim zachodzących, może stać się istotnym krokiem w kierunku przyjęcia powszechnych i trwałych postaw oraz działań zmierzających do troski o jakość otaczającej nas przestrzeni.

Wielość czynników wpływających na przekształcenia krajobrazów przemawia za tym, żeby problem jakości tych przemian znajdował swoje miejsce nie tylko w samym planowaniu przestrzennym, ale również w planowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego. Wiele przedsięwzięć tej sfery może przyczyniać się do takich zmian, które zachowają albo wzbogacą wartości krajobrazowe. Mogą czynić krajobraz pięknym i harmonijnym, pod warunkiem, że aspekt jakości przestrzeni w dużej skali przestrzennej i czasowej będzie jednym z kryteriów podejmowanych działań. Świadome i konsekwentne podejmowanie problemu jest o tyle ważne, że zmiany w krajobrazie mają z reguły charakter trwały.

Dlatego starania o jakość krajobrazu są nie tylko troską o dziedzictwo regionu ale również dbałością o przyszłość Małopolski i kolejnych pokoleń mieszkańców.